

SLOVENSKÁ REČ

52|1987|2|

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Findra, Rozprávania ako základ Ondrejovovej epiky ■ D. Slančová, Uplatnenie obraznosti a figuratívnosti v esejistickom texte ■ E. Krasnovská, O potrebe vydania textovej príručky zo staršej slovenčiny ■ E. Jóna, Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči

DISKUSIE

J. Dolník, Sémantická obmena slova a homonymia

SPRÁVY A POSUDKY

Jubilujúci Ján Kačala. J. Mistrík ■ Súpis prác Jána Kačalu za roky 1963–1985. L. Dvonč ■ Za profesorom Štefanom Krištofom. M. Majtán ■ Súpis prác Štefana Krištofa za roky 1974–1983. L. Dvonč ■ Za Jánom Garajom. E. Jóna ■ 22. letný seminár slovenského jazyka a kultúry. D. Augustinská ■ BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. V. Krupa

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
81430 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočíš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočíš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

J. Findra, Rozprávanie ako základ Ondrejovovej epiky	65
D. Slančová, Uplatnenie obraznosti a figuralítvosti v esejistickom texte	76
E. Krasnovská, O potrebe vydania textovej príručky zo staršej slovenčiny	82
E. Jóna, Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči	87

DISKUSIE

J. Dolník, Sémantická obmena slova a homonymia	92
--	----

SPRÁVY A POSUDKY

Jubilujúci Ján Kačala. J. Mistrík	102
Súpis prác Jána Kačalu za roky 1963–1985. L. Dvonč	104
Za profesorom Štefanom Krištofom. M. Majtán	116
Súpis prác prof. Štefana Krištofa za roky 1974–1983. L. Dvonč	117
Za Jánom Garajom. E. Jóna	119
22. letný seminár slovenského jazyka a kultúry. D. Augustinská	120
BOSÁK, J. – BUŽASSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. V. Krupa	123

ROZLIČNOSTI

O jednom type druhotnej frazeológie. J. Mlacek	125
Trák – Tráčka, Trákyňa. L. Dvonč	127

Ján Findra

ROZPRÁVANIE AKO ZÁKLAD ONDREJOVOVEJ EPIKY

Ondrejov sa považuje za vynikajúceho rozprávača. V každej práci o jeho prozaickej tvorbe sa zdôrazňuje táto jeho výnimočná schopnosť. Prívlastok číry a čistý rozprávač má dnes už gnómicкую platnosť, ktorú nemožno spochybniť. Prirodzená schopnosť rozprávať, samozrejme rozprávačstvo sa Ondrejovovi prisudzuje hlavne v súvislosti s jeho vrchárskou trilógiou.

Ale práve s touto trilógiou sa — paradoxne — pripomína, že druhé dva diely a najmä román *Na zemi* sú tvoje hviezdy sú umelecky slabšie. Nejde pritom len o zistenie kritiky, ale aj o čitateľský záujem o jednotlivé časti trilógie. Kým *Zbojnícka mladosť* patrí čitateľsky k základným dielam slovenskej literatúry, román *Na zemi* sú tvoje hviezdy sa číta predovšetkým ako povinné čítanie študujúcej mládeže.

A tak sa zdá, že len z ohľadu na autora sa tvrdilo, že ani v románe *Na zemi* sú tvoje hviezdy Ondrejov nič nestratil zo svojich kvalít, že aj preň je priznačná lyrická mohúcnosť a rozprávačská schopnosť, hoci ako celok román neuspokojuje. Ukazuje sa totiž, že práve v kvalite, v povahe a spôsobe rozprávačstva je Ondrejovov problém ako epika, epického autora. Próza sa môže sýtiť z lyriky, ale žije z epiky. To sa ukáže najmä tam, kde namiesto transformácie lyrického zážitku na báze epického princípu musí nastúpiť epická (rozprávačská) štruktúra príbehu nielen v jeho chronologickej následnosti, ale aj v jeho logickej väzbe a spoločenskej determinácii. Teda tam, kde detail prestáva „hrať na seba“ a má zmysel iba vtedy, keď slúži celku.

Práve v takýchto súvislostiach treba zdôrazniť, že Ondrejov je majster detailu. Je silný v štylistike v užšom zmysle slova (a teda aj v štylizácii), ale nie v kompozícii. Je to autor očarujúcich miniatúr, ale nie panoramatických plátien. Obrazne povedané, je zahľadený na jednotlivé stromy, ale

nedovídi na celý les; a ani k jednotlivým stromom nepristupuje na základe vnútorného plánu, ale skôr očarený niektorou jednotlivosťou. Ak sa vrátíme k našej terminológii, mohli by sme to povedať tak, že Ondrejov ako rozprávač naozaj improvizuje, zahľadený je na jednotlivosť, na detail, ktorý jemne prekreslí, nemysliac na celok. A tak Ondrejov je schopný, výnimočne schopný opísať jednotlivé deje i jednotlivé javy prírody, ako aj čiastkové zážitky človeka tak, že každý jednotlivito — a teda izolovane — sa nám natrvalo vryje do pamäti. Ide naozaj o pôvabné drobné obrázky, ktoré sú samy osebe očarujúce, ale voľne k sebe priradované netvorí kompaktný epický celok. Preto platí, že Zbojnícku mladosť možno čítať od ktoréhokoľvek príbehu; tieto epické miniatúry nie sú totiž podriadené logike rozvíjania príbehu ako epicky, sujetovo-kompozične štruktúrovanému celku. Ani Jerguš, hlavná postava Zbojníckej mladosti, nie je nositeľom takto kontinuitne sa rozvíjajúceho príbehu, je iba v centre minipríbehov, zasadených do tajomného sveta očarujúcej prírody videnej detskými očami.

Pravdaže, je to záležitosť kompozície. Zbojnícka mladosť je vlastne vybudovaná na chronológii ročných období zima — jar — leto — zima — jar. „Román“ neštruktúruje vonkajšia následnosť dejov ako zložiek príbehu ani jeho vnútorná (sujetovo-kompozičná) organizácia. Zbojnícka mladosť je založená na voľnom priradovaní zážitkov Jerguša a jeho priateľov, ktoré sú epicky stvárnené do uzavretých minipríbehov. Každá z týchto miniatúr má v podstate vlastnú tému, obsahovo je uzavretá, samostatná, ideovo (mravné posolstvo) jednoznačná. Práve v tom je ideová, estetická a etická sila Zbojníckej mladosti. Následnosť a premena ročných období je, obrazne povedané, niť, ktorá drží pohromade jednotlivé minipríbehy, spája ich do zmysluplnej mozaiky. Zviazanosť susedných príbehov nie je takto založená na determinácii, nie je vnútorne podmienená, navonok ich viaže osoba Jerguša a fyzický čas — ročné obdobia.

Sila Ondrejova ako prozaika je v jazyku, a nie v kompozícii. Možnosti jazyka — vrátane jeho obrazných potencií — dokázal vynikajúco zapojiť do svojich služieb pri tvarovaní detailu. Keďže jeho próza v Zbojníckej mladosti žije z citu a pocitu, mohol tu uplatniť princíp lyrickej poézie. Spomínanú transformáciu lyrického do epického rozmeru možno — na ilustráciu — potvrdiť aj tým, že Ondrejov aj lyrický opis podáva ako dynamický zážitok (teda príbeh) zoživotnených vecí, napr.:

Jarné slnko malo veľký tanec. Rozveselené žiarilo zlatým plameňom. Jeho lúče tancovali po snehu niekoľko dní. Sneh tento tanec nevydržal. Rozlial sa a vtiahol do zeme. Púpavky sa prebudili, rozvinuli čiapočky. Bolo ich na tisíce. Obzerali, čo sa robí. Žltučkými šticami pokyvovali a zdobili sa zelenými kabátkami listov. Na Priehybine, zo strmého boku, vybuchol tuhý prameň vody. Vyhadzoval sa

kopcovite, bublal a spieval. Bielučský ako z mramoru. Iste dlho vandroval v hlbokých hĺbinách a teraz sa tešil novému slnku.

Ale najmä v próze Na zemi sú tvoje hviezdy bolo treba prejsť od krehkého prekrášľovania detailu a od voľného priradovania jednotlivých dejov k tvarovaniu príbehu. Fakty, javy, udalosti reálneho života, konkrétne historicky vymedzené, bolo treba ako fabulačný materiál aj sociálno-spoločensky motivovať. Zdá sa, že keď bolo treba fabulačne zaujímavý epický materiál premietnuť na ideovo podloženú a logicky opodstatnenú bázu sujetu, nevystačil Ondrejov so svojim lyrickým zázemím, ktoré ťažilo z jazyka a epicky sa manifestovalo iba improvizovaným rozprávaním. Tam, kde mal nastúpiť skutočný epik, Ondrejov strácal pôdu pod nohami. Od autora ako epika sa v próze, akou mal byť posledný diel trilógie, žiadalo, aby príbeh širšie sociálno-spoločensky determinoval, aby ho staval nie iba ako chronologicky kontinuálny, ale najmä vnútornou logikou prísne späť sled udalostí. Tu už totiž nešlo len o zaujímavý príbeh ani o virtuózne prerozprávanie jednotlivých dejov tohto príbehu, ale aj, a vlastne najmä, o jeho ideový zmysel premietnutý na báze sujetu.

A tak možno konštatovať, že Ondrejov bol majstrom povrchovej štruktúracie textu. Zrejme však nemal dosť ľudských (a postupne vari ani umeleckých?) síl zdisciplinovať sa tak, aby náročnejšie sujetovo-kompozične organizoval aj hĺbkovú štruktúru textu. Pri zobrazovaní sveta detí vo svete prírody s takýmto postupom vystačil, v románe Na zemi sú tvoje hviezdy ho však nevyhnutne zradil. Tento román je nielen kompozične nevyvážený, ale Ondrejovovi sa v ňom vymkla z rúk i jeho najsilnejšia zbraň — jazyk ako hlavný fenomén jeho rozprávačstva. Ondrejov zrejme vytušil, že výraznejšia lyrizácia by sa tu pocítovala ako ornament. Malo to však iný, nepríjemný dôsledok: nad rozprávanie sa dostáva výklad. Epický princíp narúšajú postupy vlastné náukovej próze. Potvrďuje to hneď expozícia románu, kde sa rozprávač skrýva za plurál podobne ako autor v náučnom texte:

Hrdinom tohto nášho príbehu je popri iných aj Ondrej Šimčisko. Treba sa nám zaoberať jeho rodom preto, lebo bol očitým svedkom niekoľkých poryvov v živote Jerguša Lapina.

Podobnú povahu majú aj neosobné formulácie typu *Zistilo sa, že ...; Vie sa o nej, že ...; Nemožno tvrdiť, že ...*

Všimnime si teraz, ako sa naznačené rozdiely medzi jednotlivými dielmi trilógie odrážajú na jazykovej zložke ich štýlu. Ak platí, že umelecké dielo je štruktúra, ktorej zložky sú funkčne zosynchronizované, potom na princípe pars pro toto budeme cez charakteristiky jazykového štýlu hovoriť

vlastne o týchto štruktúrach vcelku. Aby sme naše zistenie podložili konkrétno, vykonali sme štatistickú analýzu istých jazykových (morfologických a syntaktických) javov. Takto sme analyzovali náhodne vybraný súvislý text s rozsahom 100 viet, a to od 50. strany v každom diele trilógie. Vetu reprezentoval súbor slov od veľkého začiatočného písmena po koncový grafický signál. Do štatistiky sme zahrnuli iba text z pásma rozprávača.

Výsledky o frekvencii sledovaných prvkov sú zahrnuté v 9 tabuľkách (grafoch). Prvá tabuľka zachytáva frekvenciu slovných druhov, druhá frekvenciu substantív (konkrétne — abstraktá), tretia frekvenciu viet (jednoduchá veta — jednoduché súvetie — zložené súvetie), štvrtá vzťah medzi parataxou a hypotaxou v jednoduchom súvetí, piata frekvenciu jednoduchých viet a frekvenciu hlavných a vedľajších viet v súvetí, šiesta priemernú dĺžku podľa počtu slov, siedma priemernú dĺžku vety v každej desiatke viet, ôsma frekvenciu syntagiem, deviata frekvenciu nominálnych a verbálnych determinatívnych syntagiem.

Vo frekvencii všetkých skúmaných morfologických a syntaktických prvkov zaznamenávame výrazné rozdiely medzi románom Na zemi sú tvoje hviezdy a prvými dielami trilógie, najmä Zbojníckou mladosťou. To by vo všeobecnosti potvrdzovalo základné konštatácie vyslovené v súvislosti s charakteristikou odlišných kvalít Ondrejovovho rozprávačstva. A tak sa teraz sústreďme na stručnú interpretáciu jednotlivých štatistických ukazovateľov.

Vo frekvencii substantív na prvý pohľad nie je rozdiel medzi Zbojníckou mladosťou (ďalej ZM) a prózou Na zemi sú tvoje hviezdy (ďalej NZTH): 32 %—34 % substantív v texte. Je to pomerne vysoká frekvencia (priemer v slovenčine je 28 %), blízka frekvencii tohto prostriedku v náučnom texte. Zásadný rozdiel medzi ZM a NZTH je však vo frekvencii konkrét a abstrákt. V ZM je 95 % konkrét, ktoré označujú konkrétne veci obklopujúce dedinského človeka. Ale v NZTH je $\frac{1}{5}$ abstrákt (18 %). To dokazuje, že ZM je zmyslovo konkrétne dielo, čo zodpovedá nielen povahe prírodného človeka, ale aj detskému poňatiu sveta. Nástup abstrákt v NZTH signalizuje, že princíp prirodzeného rozprávačstva sa narúša výkladovým princípom a spravodajským referovaním. Rozrúšanie epického princípu princípom výkladovosti vlastným náukovej próze podporujú hlavne slovesné podstatné mená typu *odtrhnutie*, *utvorenie*.

Vzáčne vyrovnaná je frekvencia podstatných mien, prídavných mien a sloves spolu. V ZM i v NZTH je to 60 %. Pohyb od konkrétnosti k abstraktnosti, od dynamickosti k statickosti a od rozprávania k výkladu avizuje vnútorná distribúcia týchto slovných druhov. V NZTH je sloveso prekryté menami: na jedno sloveso pripadajú tri mená, v ZM — dve mená

(14 %—46 %; v ZM je to 19 %—41 %). V treťom diele trilógie aj tento pomer ide proti základnej požiadavke epiky — dynamickej premene príbehu. V tomto zmysle sa silne exponujú abstraktá, ale aj prídavné mená.

Preukazná je aj priemerná dĺžka vety; veta v NZTH je v priemere o 10 slov dlhšia (ZM — 7,43; NZTH — 17,68). Podľa J. Mistríka priemerná dĺžka vety v próze je 10,7 slov (to je aj prípad Jerguša Lapina); Román NZTH tento priemer vysoko prekračuje — je blízky situácii v náučnej próze (priemer 19,2 slov) a evidentne vyšší ako v publicistike (13,8 slov). Túto situáciu dokresľuje aj tabuľka 7 s priemernou dĺžkou vety prepočítanou z každej desiatky viet. Tu je pozoruhodné, že v ZM iba 23 viet má viac ako 10 slov (23 %) a 38 viet (38 %) má päť alebo menej slov. V Jergušovi Lapinovi sa tento vzťah posúva: je tu už 43 viet nad 10 slov a iba 21 viet je 5 a menejslovných. V NZTH sa situácia úplne mení: 50 viet (polovica) sa skladá z viac ako pätnástich slov, 35 viet (35 %) je nad 20 slov, 81 viet je viac ako desaťslovných. Dokonca tri desiatky viet tu majú v priemere nad 20 slov (21; 21,2; 20,5) a tri desiatky viet sú v priemere pri hranici 20 slov (19,6; 19,8; 18,3), čo je viac ako polovica. Iba 7 viet je 5 a menejslovných. Aj priemerná dĺžka jednoduchkej vety spolu s priemernou dĺžkou kláuz v súvetí vykazuje významný rozdiel: ZM — 4,82; NZTH — 7,61.

Už tieto údaje potvrdzujú, ako sa v NZTH princíp rozprávačstva narúša opisnosťou, referovaním, informačnosťou. Ide teda o vstup takých slohovopostupových princípov do umeleckej prózy, ktoré idú proti epike, epickosti, ktoré ju otupujú. Pravda, samy osebe by boli slabé, ak by ich nebolo možné oprieť o ďalšie syntaktické údaje. Rozhodujúci význam tu má frekvencia viet podľa zložitosti a potom najmä pomer paratixa — hypotixa a v tej súvislosti pomer hlavných a vedľajších viet vo vzťahu k jednoduchkej vete.

Od prvého k tretiemu dielu trilógie je zrejмый posun na osi priradovanie (a juxtapozícia) — determinácia, resp. paratixa — hypotixa. Signalizuje to už frekvencia viet. Kým v ZM sú $\frac{3}{5}$ viet jednoduché (59 %), v NZTH sú $\frac{2}{5}$ zložených súvetí (39 %; v ZM ich je len 11 %). Pritom jednoduché súvetia (ZM — 30 %; NZTH — 32 %) sú v ZM prevažne parataktické (73 %), v NZTH má prevahu hypotixa (62 %). O posilnení hypotaktického (výkladového) princípu v NZTH hovorí aj frekvencia vedľajších viet v jednoduchom a zloženom súvetí: ZM — 13 %, NZTH — 38 %. Z druhej strany je v ZM 83 % jednoduchých viet spolu s hlavnými vetami v súvetí, v NZTH iba 62 %. Zaujímavý je aj pomer hlavných a vedľajších viet v jednoduchom a zloženom súvetí: ZM — 73 % hlavných viet, 27 % vedľajších viet; v NZTH — 56 % hlavných a 44 % vedľajších viet (Jerguš Lapin — 76 % — 24 %). Aj tento údaj naznačuje posun k hypotaxe, a teda k výkladovosti.

Práve z takéhoto hľadiska je veľmi jednoznačná frekvencia syntagiem. V ZM pripadá na jednu predikatívnu syntagmu približne jedna determinatívna syntagma (44 % — 52 %). Predikácia je základný syntaktický prostriedok rozprávacieho slohového postupu. Je to aj prostriedok, ktorým sa posilňuje dynamickosť epického textu. V ZM sa táto vlastnosť textu znásobuje ešte aj tým, že sú tu časté vety s nevyjadreným podmetom. V NZTH na jednu syntagmu pripadá 3,5 determinatívnych syntagiem (22 % — 73 %). Takéto posilnenie hypotaktického princípu na členskej rovine zároveň potvrdzuje, že je tu sloveso prekryté menami, čo tiež ide proti epickosti (dynamickosti) textu. Toto konštatovanie možno podporiť aj údajom o frekvencii nominálnych a verbálnych determinatívnych syntagiem. V nominálnej determinatívnej syntagme je meno bližšie určené menom. Je to základný prostriedok výkladového postupu a náučnej prózy. V ZM je takýchto syntagiem 36 %, v NZTH 55 %. Pritom je rozhodujúce, že v NZTH je determinatívnych syntagiem vcelku takmer štyrikrát viac ako v ZM.

Aj rozbor a interpretácia vybraných kvantitatívnych ukazovateľov potvrdili, že Ondrejovova sila ako spisovateľa je v jazyku, jazykovej zložke štýlu, o ktorú je opreté i jeho rozprávanie. A tak aj umelecká hodnota jeho próz žije z možností rozprávania, v ktorom sa mohol identifikovať ako jeho subjekt i ako jeho objekt. Úrovníou rozprávania je podmienená umelecká (ideovo-estetická) úroveň jeho epiky. Ako korektív (vyrovnávajúci a modifikujúci faktor) pritom vystupuje vnútorná kompozícia, potreby sujetovo-kompozičnej organizácie epického textu. Ale práve kompozícia nepatrí k silným stránkam jeho próz.

Ako rozprávačovi Ondrejovovi vyhovoval princíp voľného priradovania epizodických príbehov, bez pevnejšej vnútornej väzby. V nižších zložkách štruktúry (oblasť jazykového výrazu) voľnému priradovaniu zodpovedá parataxa, a to na vnútornej i členskej rovine. V Zbojníckej mladosti ide vlastne na všetkých úrovniach štruktúry o jednoduchú pravú parataxu. Je to výraz bezprostredného vzťahu k dedinskému (prírodnému) človeku, ktorý má priamočiary vzťah k vonkajšiemu svetu, je s ním intímne zraštený. Navyše v Zbojníckej mladosti ide o takto zobrazený svet detí. Preto tu vyhovuje a je vlastne aj čitateľsky účinné voľné priradovanie krehkých miniatúr. Povedané syntaktickou terminológiou Ondrejov vystačil pri štruktúrovaní, viazaní zložiek príbehu s juxtaopozíciou — ani nie s parataxou a toľko nie s hypotaxou. Ba toto riešenie vzhľadom na tému i situáciu v próze pre deti bolo mimoriadne šťastné. Preto svet tejto jeho prózy nie je svetom logickej, zmysluplnej súvislosti. V zdramatizovaných žánrových obrázkoch, minipríbehoch, ktoré majú zmysel aj samy osebe, sa odrážajú vonkajšie a vnútorné zážitky hrdinu v zoživotnenom svete. Nad príbehom stojí miniatúra, očarujúca jednoduchosť, najmä v detailoch jemne kontúrovaná.

Analogicky vo vetnej syntaxi má prevahu parataxa (pozri štatistiky), ktorá sa posilňuje aj tým, že obsahová determinácia sa veľmi často vyjadruje ako formálna parataxa, a ktorá je nezriedka asyndetická, napr.:

Jerguš priložil roh k ústam, zatrúbil mocne. Najprv tenko, potom hrubšie a hrubšie. Ozývalo sa, počuli v celej dedine. Otvárali ovčiarne, vyhánali ovce zo dvorov. Vrátil roh, poďakoval a spýtal sa ...

V románe *Na zemi sú tvoje hviezdy* Ondrejov nevystačil s takýmito jazykovo-kompozičnými postupmi. Román je nevyvážený najmä kompozične. Veď vlastne expozícia diela je rozsahom na úrovni vlastného príbehu Ondreja Šimčiska. Ondrejov nezvládol ani náročnejšiu štruktúru sujetu najmä z hľadiska vnútornej determinácie, logicko-príčinnej väzby zložiek príbehu (motívov) a hľadania jeho spoločensko-politického a ideového zmyslu. Utrpelo tým najmä jeho rozprávačstvo: rozprávanie je narúšané alebo aj nahrádzané výkladom a opisným referovaním. Citlivým ukazovateľom tohto nedorozumenia sú aj (a najmä) nižšie zložky umeleckej štruktúry na všetkých úrovniach jazykovej zložky štýlu, ako to potvrdzujú štatistické ukazovatele.

Ďalej už niet miesta na podrobný rozbor tohto problému, a preto na ilustráciu uvedieme príklad z oblasti pomenovania. V románe *Na zemi sú tvoje hviezdy* sa správne neobjavujú očarujúce metafory, ktoré napriek výraznej obraznosti odrážajúcej napätie medzi predmetom a pomenovaním mali konkrétny, reálny základ. No Ondrejov neodolal pokušeniu posilňovať konotatívnu zložku textu, a tak siahol po náhradnom riešení. Najmä v pasážach, kde rozprávanie je prekryté výkladom alebo spravodajsko-publicistickým referovaním, používa poklesnuté metafory, lexikalizované a príp. aj klišéovité publicistické „ornamenty“, napr.:

Motorizované divízie nemeckej armády valili sa cestami a vydali svoj prvý neoblomný rozkaz: „Premáva sa vpravo a predbehuje naľavo!“ Sedliakov, ktorí sa o tomto rozkaze nedozvedeli a pohánali svoje koníky podľa starého zvyku po ľavej strane, proti prúdu pancierových netvorov, zmietli z cesty a niekoľkých aj usmrtili. Zvesti o tom sa rozniesli po celej krajine a ľud sa mocnejšie zatriasol odporom proti násiliu a surovosti a s nenávisťou sa zahľadel na nemecký hákový križ. Ale Nemci to nezbadali, tak ako nezbadá mocnár, keď sa nahnevá naňho bezmocný a bezmenný tvor. Lebo ten tvor je v jeho očiach taký malý a slabý, že si ho nehodno všimnúť a vziať na vedomie. Hnali svoje motory cez dediny tesne popri nízkych chalupách, ktoré — zasypané ťažkým prachom — otriasli sa do základov.

Kvantitatívno-kvalitatívna analýza Ondrejovovej trilógie ponúka aj isté teoretické zovšeobecnenie. Potvrdilo sa, že ak všetky štatisticky sledované javy vykazujú vyrovnanosť, stávajú sa relevantným indikátorom štýlu,

ktorý cez kvantitu signalizuje kvalitu, hovorí o štylistike textu a cez ňu o podobe (kvalite) epickej štruktúry. A tak možno uzatvárať, že štýl sa navonok manifestuje cez jazykový (jazykovo-kompozičný) výraz, no v skutočnosti je hlboko zrastený s hlbkovou štruktúrou textu. V umeleckej próze nepriamo hovorí o úrovni sujetovo-kompozičnej stavby, ktorá ako stavebné podložie epiky je zjednocujúcim princípom všetkých zložiek umeleckej štruktúry. Štýl je takto základný fenomén, ktorý nie je len pozadím, ale aj východiskom komplexnej analýzy textu.

Na záver treba zdôrazniť, že v tomto príspevku nešlo o spochybnenie gnómickej pravdy, že Ondrejov bol čírym a čistým rozprávačom. Skôr tu šlo o hľadanie odpovede, či a prečo román *Na zemi sú tvoje hviezdy* nedosahuje úroveň *Zbojníckej mladosti*. Exaktne sa potvrdilo, že umelecká hodnota trilógie od prvého dielu k tretiemu klesá. Tretí diel je ako celok evidentne slabší, hoci aj v ňom sa nájdu umelecky silné časti. V skutočnosti sme hľadali odpoveď, prečo je to tak. Trocha aforisticky povedané — Ondrejov bol veľkým umelcom tam, kde mohol byť čírym a čistým rozprávačom. A takým zostal v krehkom, čarovnom svete detstva a v tajomstvom opradenom svete prírody.

Tabuľka 1
FREKVENCIA SLOVNÝCH DRUHOV

	Zbojnícka mladosť	Jerguš Lapin	Na zemi sú tvoje hviezdy	Priemer v sloven- čine
Podstatné mená	32 %	24 %	34 %	28 %
Prídavné mená	9 %	7 %	12 %	10 %
Slovesá	19 %	21 %	14 %	19 %
Zámená	10 %	13 %	10 %	14 %
Predložky	13 %	12 %	14 %	10 %
Spojky	6 %	12 %	7 %	8 %
Príslovky	7 %	5 %	5 %	6 %
Častice	2 %	4 %	4 %	5 %
Číslovky	2 %	2 %	—	2 %
Cítoslovčia	—	—	—	—

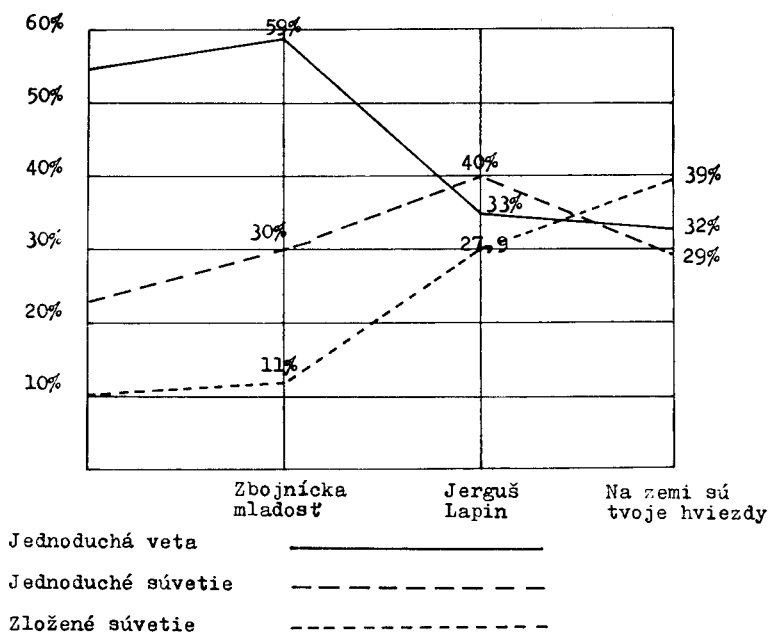
Tabuľka 2

FREKVENCIA SUBSTANTÍV

	Konkréta	Abstraktá
Zbojnická mladosť	96 %	4 %
Na zemi sú tvoje hviezdy	82 %	18 %

Tabuľka 3

FREKVENCIA VIET

Tabuľka 4

PARATAXA A HYPOTAXA V JEDNODUCHOM SÚVETÍ

	Zbojnícka mladosť	Jerguš Lapin	Na zemi sú tvoje hviezdy
Paratixa	73 %	60 %	38 %
Hypotixa	27 %	40 %	62 %

Tabuľka 5

FREKVENCIA JEDNODUCHÝCH VIET,
HLAVNÝCH A VEDLAJSÍCH VIET V SÚVETÍ

	Jednoduchá veta	Hlavná veta	Vedľajšia veta	Jednoduchá a hlavná veta
Zbojnícka mladosť	38 %	49 %	13 %	87 %
Jerguš Lapin	18 %	65 %	17 %	83 %
Na zemi sú tvoje hviezdy	14 %	48 %	38 %	62 %

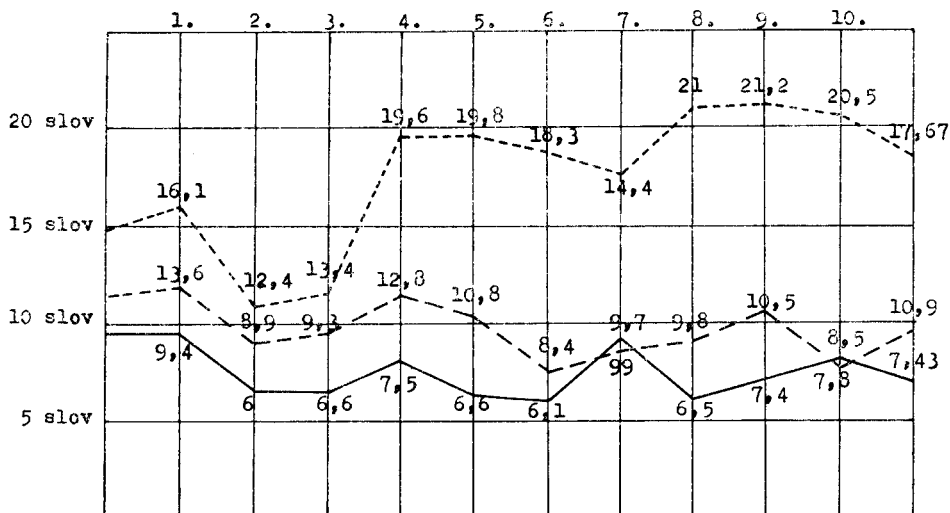
Tabuľka 6

DĹŽKA VETY (PRIEMERNÝ POČET SLOV)

	Zbojnícka mladosť	Jerguš Lapin	Na zemi sú tvoje hviezdy
Priemerná dĺžka vety	7,43	10,09	17,67
Priemerná dĺžka jednoduchkej vety a hlav. v súv.	4,82	5	7,61

Tabuľka 7

PRIEMERNÁ DĹŽKA VETY PREPOČÍTANÁ
Z KAŽDEJ DESIATKY VIET

Zbojnícka mladosť

Jerguš Lapin

Na zemi sú tvoje hviezdy

Tabuľka 8

FREKVENCIA SYNTAGIEM

	Predikácia	Determinácia	Koordinácia
Zbojnícka mladosť	44 %	52 %	4 %
Jerguš Lapin	38 %	61 %	1 %
Na zemi sú tvoje hviezdy	22 %	73 %	5 %

Tabuľka 9

FREKVENCIA NOMINÁLNYCH A VERBÁLNYCH
DETERMINATÍVNYCH SYNTAGMIEM

	Zbojnícka mladosť	Jerguš Lapin	Na zemi sú tvoje hviezdy
Verbálna syntagma	64 %	61 %	45 %
Nominálna syntagma	36 %	39 %	55 %

Dana Slančová

UPLATNENIE OBRAZNOSTI A FIGURATIVNOSTI V ESEJISTICKOM
TEXTE

Esejistický text predstavuje zložitú štruktúru, ktorá je odrazom náročnosti podávanej informácie. Jej základ tvorí modifikovaný spôsob komunikácie vedeckých poznatkov, ku ktorým dospel sám autor eseje, alebo ich prebral z iných prameňov. Modifikácia spočíva aj v tom, že výsledky bádania z rôznych vedných oblastí sa podávajú antropocentricky, t. j. vždy v súvislosti s človekom a s jeho osobitým postavením v prírodných a spoločenských vzťahoch. Sekundárne sa obsahom eseje môže stať aj aktuálny spoločenský problém, ktorý sa však podáva v širších, zovšeobecnených, napr. filozofických, historických a sociologicko-psychologických súvislostiach. Funkčné zameranie eseje vyrastá z komplexu vzájomne súčinných čiastkových funkcií, a to poznávacej, intencionálnej a estetickej funkcie. Poznávacia funkcia spočíva v tom, že esej poskytuje nové, originálne poznatky, hoci bez nároku na úplnosť, systematickosť a explicitné vyjadrenie metód, ktorými sa poznatky získali. Aj vtedy, keď esejista preberá výsledky zistení iných autorov, ich novým spracovaním môže tiež dospieť k originálnym záverom. Základom intencionálnej funkcie je explicitné zameranie na percipienta, dané úsilím presvedčiť ho o predstavovanej autorskej koncepcii. Napokon esejistický text nie je nositeľom len nocionalnej, ale aj estetickej informácie (o funkčnej podstate eseje porov. napr. Miko, 1970; Jedlička, 1973; Bagin, 1979; Žáry, 1981).

Exponentom týchto funkcií sa v eseji stáva celý rad jazykovoštylistických prostriedkov, ktoré podliehajú základným výstavbovým princípom esejistického textu, a to princípom kontrastu a opakovania. Ako základný konštrukčný faktor sa tieto princípy uplatňujú v celej textovej štruktúre, t. j. vo využití lexikálnych a syntaktických prostriedkov, ako aj v kompozičnej výstavbe (porov. napr. Miko, 1970), a uplatňujú sa ako hlavný výstavbový princíp esejistického obraznosti a figuratívnosti.

Analýza esejistických textov¹ ukázala, že obrazné, opakovacie a niektoré ďalšie prostriedky sa využívajú a) na zvýšenie názornosti, b) ako prostriedok estetického pôsobenia, c) ako prostriedok poznávacieho procesu. Pretože obrazné a figuratívne prostriedky predstavujú oblasť, v ktorej sa naplno prejavuje autorská individualita vo svojom ideovo-filozofickom a umeleckom komplexe, nemôže byť charakter obraznosti vo všetkých textoch rovnaký. Predsa sa však dá vystopovať spoločná základňa, z ktorej vyrastá ich individualizované využitie: esejistické texty spája predovšetkým vysoká miera subjektívnosti a kladného citového zaujatia na spracúvanej téme (opačný, záporný postoj sa vyjadruje zväčša implicitne, prostredníctvom ironie, humoru až sarkazmu).

Z tohto základu vyrastá potom obraznosť esejistického textu založená na metafore, ktorá aj tu má schopnosť po novom osvetliť a poznať realitu. Miera obraznosti je v esejistickom texte pomerne vysoká. Osobitosťou eseje je typ racionalizovanej metafory, postavenej na kombinačnom kontraste nociónálnej, miestami až terminologickej a emocionálno-expresívnej lexiky, napr.:

Trblietanie týchto signálov, to je básnikov text, to je obsah výpovede. (Mistrik) — Báseň sa neskrýva za perfektnú syntaktickú presnosť, zachycuje a kreslí

¹ Analyzovali sme tieto texty: Matuška, A.: Štúrovci. In: Štúrovci. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1981. s. 7–25; Mináč, V.: Povstanie. In: Súvislosti. Eseje, state, rozhovory. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. s. 283–300; Mistrik, J.: Hľadanie profilu básne. Bratislava, Obzor 1972. 40 s.; Rúfus, M.: Trpká chvála života. In: O literatúre. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974. s. 95–105; Števček, J.: Autorská projekcia a skrytý obraz. Esej o slovenskom románe. Bratislava, Tatran 1979. s. 154–162; Žáry, Š.: Cestovateľ na pavúcej sline. Snímanie masiek. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979. s. 11–20.

Hoci štatistické zachytenie prostriedkov obraznosti a figuratívnosti je ťažšie, pretože mnohé z nich pôsobia na ploche i v hĺbke textu, navzájom sa križujú a dopĺňajú a zároveň majú otvorený charakter — dotvárajú sa percipientom, predsa sme sa pokúsili aspoň o vyjadrenie orientačného pomeru medzi počtom týchto javov a počtom viet, pretože najmä metaforický význam sa v skúmaných textoch zvyčajne realizuje a završuje v rámci vety ako základnej textovej jednotky. Pomer využívania tróпов a figúr v textovej jednotke je 1 : 0,84 (Matuška 1 : 1; Mináč 1 : 1; Mistrik 1 : 0,85; Rúfus 1 : 0,75; Števček 1 : 0,75; Žáry 1 : 0,79). Znamená to, že takmer v každej vete sa vyskytuje jeden z analyzovaných javov. Pomer obrazných prostriedkov (metafora, metonymia a ich jednotlivé typy) je 1 : 1,58; pomer prírovnaní 1 : 0,08 a pomer opakovacích figúr je 1 : 0,18.

matné podoby citov. (Mistrik) — Teraz si pravdepodobne lieta na pavúcej sline voľno-voľne šírým vesmírom a možno ako člen železničnej komisie, ktorá splnila jeho ambície, vyšetruje megalomaničný delikt niekde medzi súhvezdím Panny a Vlasmi Bereniky. (Žáry)

V eseji sa spravidla personifikujú abstraktné pomenovania, ako sú dejiny, história, zem, príroda, civilizácia a pod., porov.:

Dejiny možno na chvíľu znásilniť. (Mináč) — Dejiny sú nezničiteľné. Nadarmo by sme ich prokrustovsky nafaňovali, nadarmo by sme im obsekávali údy: zostávajú celistvé a nedotknuté... (Mináč) — Volalo sa to slovenčina, vyzeralo to filologicky a literárne, ale celou svojou podstatou to mierilo k činu, do života... (Matuška) — Úžasné úsilie Vajanského smerovalo k tomu, dať (!) národnej tendencii presvedčivosť dôkazu, vnútiť jej charakter skutočnosti. (Števec)

Intenzívne pôsobenie tohto typu personifikácie je dané kontrastným napätím medzi abstraktným charakterom jadra personifikácie a konkrétnou, „živou“ skutočnosťou, ktorá sa mu prisudzuje. Metonymia sa v eseji najčastejšie využíva v konvenčnej podobe na zvýšenie názornosti, stretávame sa však aj s výraznou originálnou básnickou metonymiou (napr. v eseji M. Rúfusa² a Š. Žáryho) a s typickou esejistickou metonymiou, keď sa synekdochicky vysvetľuje alebo hodnotí istý problém a metonymia nahrádza explicitné odborné vyjadrenie, napr.:

Praví európski ľudia svojím vzdelaním, a pôsobia po dedinách; žijú v kletke, a duše sa im rozpinajú vo vesmírnych koncepciách; zakúšajú zlobu otrokárov, a veria v ľudskosť; príslušníci malého národa, z ktorého až oni začínajú uvedomele tvoriť národ, myslia na veľké spoločenstvo Slovanov, do ktorého patria; o holý život ide ich rodu a oni už zdôrazňujú, že sa treba usilovať nie prosto o život, lež o jeho akosť a plnosť; donútení obmedzovať sa na kultúru, pracovať s papierom a so slovom, chápu sa prvej príležitosti premeniť slovo na čin, opustíť papier pre život. (A. Matuška)

Tu sa žiada upozorniť na charakteristický spôsob dosahovania estetického, resp. esteticko-poznávacieho účinku v uvádzanom úryvku: pátos monumentálne vystavaného obrazu sa zvyšuje aj opakovaním a kontrastom, vystupňovaným po paradox.

Menšiu mieru štylistickej účinnosti a schopnosti poskytnúť a fixovať nové poznanie reality predstavuje prirovnanie. Napriek tomu spôsob vý-

² Rúfusovu esej charakterizuje silný lyrický tón, ktorý sa dosahuje práve výraznou metonymizáciou celého textu. Hoci sa uvažuje o všeobecných otázkach, tieto problémy sa dotýkajú predovšetkým „človeka“, s ktorým sa autor stotožňuje. Metonymizácia človeka v zmysle ľudstva predstavuje až 62 % všetkých metonymizovaných prostriedkov (porov. aj frekvenciu slov *človek*, *človekov*, *človečiek* — 22; *ľudia*, *ľudský*, *ľudstvo* — 12; *my* — 7 z celkového počtu 2476 lexikálnych jednotiek; *človek* je v eseji M. Rúfusa najfrekvencovanejšie tematické slovo).

stavby väčšiny prirovnaní v esejistických textoch zvyšuje účinok jeho pomenovacej, resp. hodnotiace-intenzifikácie a estetickej funkcie tým, že jeho základ tvorí kontrast medzi vzorom a predmetom prirovnania, napr.:

V tej chvíli počínali si títo zaiste tvrdí chlapi voči svojej planéte takmer sentimentálne, chlapčensky. Akoby, kráčajúc po kamennej, studenej, mŕtvej dlažbe, našli na nej do kolieska stočené teplé vrniace mačiatko. (Rúfus) — Báseň... je ako tie životné potreby, za ktorými sa chodí kvôli zážitku. Ktoré sa nekonzumujú pre konzumáciu, lež iba preto, čo túto konzumáciu lemuje: je ona ako cigareta, je ako novoročné šampanské, je ako jablko z rodných záhrad. (Mistrik) — Ako šiel čas, scvrkával sa ľudákmi zjednotený národ ako sušená slivka. (Mináč) — Obraz, ktorý predstavoval slovenský meštiacky antifasistický front, bol pestrý ako radvanský jarmok. (Mináč)

Predchádzajúca analýza upozornila na zaujímavý fakt, že využitie obrazných prostriedkov sa zväčša viaže na tematicky nosné a závažné miesta textu. Neobmedzuje sa teda na ornament, ale v úzkom prepojení výrazu a významu sa stáva súčasťou sémantickej podstaty eseje. A hoci obraznosť je do istej miery tlmená komplexom ostatných vlastností, tvorí jeden zo základných konštrukčných znakov esejistického štýlu a žánru. Vyžaduje aktívnu spoluprácu percipienta a „dáva uspokojenie a radosť z hry a rozlúštenia“ (Slovník literární teorie, s. 226). Jestvujú však aj také texty, v ktorých sa esejista usiluje maximálne využiť výraz a jeho prejav nadobúda charakter ornamentálneho vyjadrenia. V krajnom prípade sklzáva až k nefunkčnému verbalizmu a narúša tak vlastnú podstatu žánru.

Už v úvode sme spomínali princíp kontrastu a opakovania ako základné konštrukčné prvky eseje. Kým podstatou obraznosti je zväčša kontrastný princíp, opakovanie sa naplno uplatňuje v opakovacích figúrach. Pravdaže, nielen v nich. Na princípe opakovania a návratnosti sa využívajú aj ďalšie jazykovo-štylistické prostriedky, a to nielen lexikálne, ale aj morfológické, syntaktické a kompozičné. Opakovacích figúr je v porovnaní s obraznými o niečo menej, zato pôsobia na väčšej textovej ploche.³ Ich funkčné využitie je mnohostranné, najčastejšie pôsobia ako prostriedok dynamizácie, gradácie, intenzifikácie a páťosu, dodávajú esejistickému textu istý príznačnosť, rytmizujú ho, pričom výrazne zvyšujú jeho estetické pôsobenie. Ani prostriedky založené na recidíve výrazu sa teda nevyužívajú len ako ozdobné figúry: svojou výrazovou nápadnosťou spolupôsobia pri dokresľovaní a podfarbovaní sémantiky textu, pri hierarchizácii a dynamizácii

³ Orientačne sme ich rozdelili do troch skupín: 1. zvukové figúry (aliterácia, paronomázia); 2. syntaktické figúry (anafora, epizeuxa, epanastrofa, chiasmus); 3. lexikálno-tematické figúry (pleonazmus, polyptoton, tautológia, hendiadys) s výskytom 1. 1 : 0,01; 2. 1 : 0,14 a 3. 1 : 0,05. O využití syntaktického opakovania pozri aj Slančová, 1984 s. 220–223.

predstáv, a tak prispievajú k zvýrazňovaniu jeho myšlienkového posolstva; porov.:

...lebo konečne na Slovensku je Slovák pánom a na Slovensku po slovensky smelo hlásame. (Mináč) — Generál SS vytušil jadro veci: viedol vojnu zvláštnu, vojnu proti ľudu, vojnu proti revolúcii. (Mináč) — A mladí zatiaľ premieňajú nečisté vreckové svojich nečistých rodičov na nečisté veci... (Rúfus) — Potvrďuje sa tu teda, že Vajanského idea nemohla sa uskutočniť v realite diela, ale realita diela mala byť nespornou skutočnosťou. (Števček)

Osobitosť esejistického štýlu dotvárajú aj prostriedky, ktoré sú do istej miery syntézou kontrastu a opakovania a ktoré sú založené na intenzívnom pôsobení vzájomného vzťahu výrazu, t. j. zvukovej podoby, a významu lexikálnych jednotiek, a to tak, že zvuková príbuznosť pomenovaní sústreďuje pozornosť na ich významové súvislosti. Zaraďujeme tu slovnú hru, ktorá nie je len samoučelnou hrou so slovom, ale stáva sa implicitným, kondenzovaným a dynamickým vyjadrením istého významového odtieňa⁴, porov.:

Práve tak bolo subjektívne i objektívne dané, že vlastnili nie natoľko filozofický ako skôr teologický a teologizujúci rozum. (A. Matuška) — No nech sa mnohým miešala do prelesti zlovesť... (A. Matuška) — Nie je to len slovo náruživého účastníka udalostí, ale slovo presného a prísneho historika. (Mináč) — Čin — nič, tento šikulovský protiklad... (Števček)

Miera kontrastnosti sa zvyšuje smerom k paradoxu. Typické paradoxné kondenzované štylizácie sú dôsledkom esejistického spôsobu uchopenia a spracovania témy, v ktorom sa z celého komplexu problémov často synekdochicky vyberú a akcentujú kontrastné a protikladné javy⁵, napr.:

Z takej vysokej stolice hovorí prezident, ktorý spolupôbil pri zrade na vlastnom ľude, ktorý podpísal výrok o samovražde národov republiky, a potom ich opustil; tento sluha veľkoburžoázie bol malomeštiak až do kostnej drene. (Mináč) — Čitateľ nepotrebuje mať oči, ale musí mať srdce, cit. (Mistrič) — Forma románu sa ontologizovala, stala sa „dôkazom“ o skutočnosti, ktorá nejstvovala. (Števček)

Jedným zo spôsobov uplatnenia vtipu, duchaplnosti a hravosti eseje sú aj literárno-kultúrne narážky, alúzie, pevne vkĺbené do kontextu, ktoré

⁴ K. Buzássyová (1984) v tejto súvislosti hovorí o kontrapunkte výrazu a významu v esejistickom texte.

⁵ Paradoxnosť ako spoločný menovateľ duchaplnosti, irónie a vedomia relativity je podľa A. Bagina (1979) jednou z najdôležitejších črt eseje.

sa v ňom objavujú bez prípravy, akoby mimochodom, čím sa ich účinnosť ešte zvyšuje:

Moji vrstovníci sa akiste pamätajú na to, ako slovenská fašizujúca buržoázia kradmou rukou siahla na slovenské dejiny. (Mináč) — Treba len uvážiť, koľko básnikov je takých, ktorí pisali zo sklamaní, ktorých potešovala nox et solitudo... (Mistrík)

Domnievame sa, že na spôsob uplatnenia obrazných a opakovacích prostriedkov možno aplikovať tvrdenie B. Bergera (1964), že sa v texte nevyužívajú „pedantne, nie sú naučené a vyčítané z učebnice, ale používajú sa akoby samozrejme, skoro automaticky ako výraz bohato štruktúrovanej a diferencovanej myšlienky a pod vplyvom prirodzeného rytmického a melodického cítenia. Zároveň sú výrazne poznačené osobnosťou autora“.

Na záver môžeme konštatovať, že obrazné a figuratívne prostriedky sú výrazom realizácie základných konštrukčných princípov eseje. Splňajú intenzifikačnú a estetickú funkciu a text eseje kondenzujú, dynamizujú, expresivizujú a rytmizujú. Koncentrujú esejistickú myšlienku a sú výrazom a zároveň zdrojom konotatívnej esejistického prejavu. Zvyšujú mieru jeho implicitnosti, pretože často v sebe obsahujú hodnotenie alebo výklad, ktorý sa nepodáva v ostrých sémantických kontúrach, ale skôr len v náznaku. A hoci nenápadne riadia dekodovanie textu, predsa nechávajú percipientovi dosť priestoru na vlastnú interpretáciu. Zároveň tak zvyšujú mieru nákladnosti formy esejistického prejavu.

Literatúra

BAGIN, A.: Vývin eseje v slovenskej literatúre. In: Literárne etudy. Bratislava, Smena 1979, s. 166–178.

BERGER, B.: Der Essay. Form und Geschichte. Bern und München, Francke Verlag 1964, 293 s.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte. Slovenská reč, 49, 1984, s. 337–344.

JEDLIČKA, A.: K vymezení a charakteristice esejistického stylu. In: Studia Slavica Pragensia. Praha, Universita Karlova 1973, s. 167–178.

MIKO, F.: Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, 17, 1970, s. 33–55.

SLANČOVÁ, D.: O niektorých syntaktických prostriedkoch eseje. Slovenská reč, 49, 1984, s. 215–224.

Slovník literární teorie. Praha, Československý spisovatel 1977, 427 s.

ŽÁRY, I.: Rozumom i srdcom. Pokus o systémový pohľad na socialistický esejizmus v konfrontácii so socialistickým žurnalizmom. Knihovníčka novináře. 26. Praha, vydavatelství Novinář 1981, 208 s.

Elena Krasnovská

O POTREBE VYDANIA TEXTOVEJ PRÍRUČKY ZO STARŠEJ SLOVENČINY

Ak chápeme jazyk a jazykovú komunikáciu ako historický a v súčasnosti podstatný atribút národa, potom aj pestovanie kultúry jazyka je nielen starostlivosťou o jazyk, ale aj starostlivosťou o kultúru národa vôbec. Dôležitosť takéhoto komplexného pohľadu na jazyk sa zdôrazňovala aj na interdisciplinárnej konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre v Smoleniciach 17.—19. apríla 1985. Na konferencii sa podčiarkovalo najmä širšie ideologicko-politické hľadisko postoja k jazyku a k jazykovej kultúre. Azda aj preto sa v základnom referáte vyskytli pripomienky k absencii výskumnej retrospektívy, ktorá by súčasnému spisovnému jazyku dávala historickú platnosť a kontinuitu. Referent tu mal na mysli historické, etymologické a nárečové diela (Kočiš, 1986). Do radu chýbajúcich diel nevyhnutne potrebných pre komplexnosť základného výskumu jazyka možno zaradiť aj chrestomatické vydania textov staršej slovenčiny, ktoré by boli dôstojným doplnkom pripravovaného Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ).

Myšlienkou vydávať historické jazykové pamiatky tlačou a takto ich približovať súčasníkovi sa zaoberali jazykovedci a historici najmä v obrodenskom období, keď išlo o vzbudzovanie národného a teda aj jazykového povedomia. V našej recenzne ladenej úvahe by sme chceli zhrnutím vydavateľskej praxe historických jazykových pamiatok západoslovanských národov upozorniť na dôležitosť a potrebu vydať tlačou aj slovenské rukopisné pamiatky, ktoré slúžili ako prameň pre pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka (I. zväzok HSSJ by mal vyjsť v r. 1987) a ktoré neboli doteraz publikované. Na porovnanie sme vybrali príklady z edičnej produkcie rukopisnej literatúry v Poľsku, u Lužických Srbov a v Čechách.

Vydávanie textov starého poľského písomníctva má v Poľsku dlhoročnú tradíciu. Známe sú edície historických textov už z roku 1872. Odvtedy vyšlo v Poľsku viac ako 10 samostatných edícií starých textov od 12. stor. Súborny jazykových pamiatok (chrestomatie) sú adresované nielen odborníkom (filológom, jazykovedcom, historikom, etnografom a pod.), ale aj širšiemu okruhu čitateľov, ktorí majú záujem o históriu jazyka a spoločnosti. Zacielenosť na používateľa publikácie ovplyvňuje editorskú prácu s textom uverejneným v chrestomatii, ovplyvňuje aj samotný výber prameňov do chrestomatie. Tak napr. chrestomatie, ktoré sú určené širšiemu okruhu používateľov, obsahujú texty v transkribovanej podobe (porov. Taszycki, 1975). Chrestomatie určené užšiemu okruhu odborníkov (porov.

napr. Vrtel—Wierczyński, 1977) podávajú texty v transliterovanej podobe, t. j. v kritickom diplomatickom prepise. Najnovšie vydanie chrestomatie (1984) je cenné tým, že môže slúžiť rovnako dobre odborníkom aj širšej čitateľskej verejnosti. Texty sú v nej uverejnené v transkribovanej a transliterovanej podobe vedľa seba. Latinské texty sú uverejnené paralelne s poľským dobovým prekladom. V chrestomatii je hodnotné tematicky premyslené roztriebenie textov podľa obsahu. Je rozdelená na dve časti. V jednej sú uverejnené rukopisné pramene, v druhej tlačené jazykové pamiatky. V rukopisnej časti sú texty rozdelené na dve základné skupiny: na prozaické texty a poéziu. Medzi prozaickými textami sú buly, modlitby, modlitebníky, preklady biblie, kázne, hagiografická próza, apokryfická literatúra, reflexívna a moralistická próza, právne štatúty a reguly, najstaršie diela poľskej literatúry, právne texty a administratívne písomnosti, aktá, formuly a prisahy, glosy, lexikografické diela, lekárske recepty, listy, svetská próza, povesti a novely. V druhej skupine sú uvedené veršované texty, ako sú náboženské piesne, hagiografická poézia, nábožensko-didaktická poézia, nábožensko-polemická poézia, spoločensko-reflexívna poézia, zvykoslovná a milostná poézia, mnemotechnické verše a explicity.

Časť tlačенých pamiatok je usporiadaná chronologicky od roku 1475 až do roku 1543. Sú v nej z väčšej časti zahrnuté hagiografické tlače od známych i neznámych autorov, modlitby, kázne, odborná medicínska literatúra, preklady biblie, ukážky z literárnych diel, nábožensko-didaktická literatúra, astronomický spis, historické príbehy a rurale iudicium (kódexy vidieckeho práva). V časti tlačéných jazykových pamiatok sa editori pridŕžavajú najmä chronologického poradia, a to tak, že dôsledne uverejňujú najstaršie diela pri jednotlivých tematických celkoch. V chrestomatii je uverejnených 43 tlačéných a 156 rukopisných textov. Chronologické poradie pri tlačéných textoch umožňuje lepšie pochopiť vývoj poľského slova od samého začiatku tlače, vývoj ortografie a štylistickej formy.

Za hodnotný prínos tohto diela možno pokladať podrobné bibliografické poznámky o uložení a signatúre, ktoré sa nachádzajú pred každou textovou jednotkou. Poľskí editori pred každým textom uverejnili aj jeho krátky regist a vyčerpávajúcu bibliografiu literatúry, v ktorej sa uvedený prameň spomína alebo analyzuje. Staropoľská chrestomatia sa svojím spracovaním zaraďuje k významným pramenným dielam slovanskej historickej jazykovedy a je dôstojným doplnkom lexikografického diela o starej poľštine.

V Poľsku vyšli pramene aj z ďalších vývinových období poľštiny až do 19. stor. Takto vydávané historické texty sú vlastne veľmi potrebným doplnkom poľských historických slovníkov.

Z tejto vydavateľskej praxe slovanských národov sú známe edície histo-

rických textov, ktoré majú rovnaké poslanie ako spomenuté poľské dielo. Známe sú české, ruské, slovinské edície historických textov. Treba tu spomenúť aj lužicko-srbské chrestomatie, z ktorých Chrestomatija dolnosrbskego pismowstwa vyšla už v dvoch vydaniach (1956/1957, 1982). Autor chrestomatie F. Městšk prihliadal pri spracovaní pramenného materiálu skôr na popularizujúci charakter diela. Určená je predovšetkým širším vrstvám čitateľov, pretože texty sú len v transkribovanej podobe. V 12 kapitolách podáva autor diela lužickosrbskej literatúry a spisby (aj ľudovej) v chronologickom poriadku od 10. stor. až po tvorbu antifašistických spisovateľov v 20. stor. Špeciálnejšie je zameraná chrestomatia lužickosrbského jazyka 16.—18. storočia, ktorú zostavil H. Schuster-Šewc (1967). Sú v nej uverejnené rukopisy i tlačene pramene v transkribovanej i transliterovanej podobe vedľa seba. Pramene sú usporiadané najprv podľa jazykových kritérií. V diele sú osobitne uvedené jazykové pamiatky v hornej lužičtine a osobitne v dolnej lužičtine. V rámci jazykových skupín sú potom v chrestomatii usporiadané texty tematicky a chronologicky. V chrestomatii sú uverejnené spisy náboženského a právneho charakteru, receptáre, liečiteľské spisy, gramatické diela i súkromná korešpondencia aj literárne diela známych i neznámych autorov. Cenné sú bibliografické poznámky o doterajších edíciách prameňov a o štúdiách, ktorých problematika sa týkala prameňov. Sprievodný text a úvod chrestomatie je písaný po nemcky. Chrestomatia prináša texty, ktoré okrem iných poslani plnia aj úlohu predstaviteľa starej lužickej srbčiny dokladajúcej Historicko-etymologický slovník lužickej srbčiny.

Vydávanie textov staročeskej spisby je známe už z čias F. Palackého, ktorý v edícii Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské (podrobné bibliografické údaje edícií a edičných radov sú uverejnené v úvode k Staročeskému slovníku z roku 1968) vydával dokumenty staročeských jazykových pamiatok. V transkribovanej i transliterovanej podobe ich vydával až do roku 1840. Od roku 1872 do roku 1918 viedol redakciu edícií staročeských pamiatok J. Kalousek. Jazykové pamiatky zo spomenutých edícií tvoria súčasť pramennej základne Staročeského slovníka. Z novších edícií staročeskej spisby treba spomenúť Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu. Na toto dielo bezprostredne nadväzuje Výbor z české literatury z doby husitské I (Praha, 1963, 1964). Výber textov z husitského obdobia vyšiel v dvoch zväzkoch. V prvom zväzku sú texty z čias Husových predchodcov, veršované skladby, politická, historická a vojenská próza, kázne a piesne. V druhom zväzku (do roku 1460) je uvedená traktátová literatúra, veršované skladby, historická, cestopisná, zábavná próza, listy, odborná (lekárska, právnická, prírodovedná) literatúra, diela z filológie a rétoriky a ukážky z českého prekladu biblie. Texty

obidvoch zväzkov sú uvedené v transkribovanej podobe. Pred každým textom je úvodná stať charakterizujúca prameň a obdobie, v ktorom vznikol. Z ďalších českých edícií tu treba ešte spomenúť edičný rad Památky staré literatury české (1876—1890 a od roku 1947 doteraz). Vychádzajú v ňom staré české rukopisy i tlače (bibliografické údaje porov. Staročeský slovník. Úvodní stati. Praha, 1968). Spomenuté vydania starších jazykových pamiatok sú súčasťou pramennej základne Staročeského slovníka.

V slovenskej literatúre sú známe odborné edície prameňov z časopisov a zborníkov (napr. Historický časopis, Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Jazykovedné štúdie a pod.) i v monografických dielach. V spomenutých časopisoch vyšli dokumenty staršej slovenčiny len sporadicky, v ich vydávaní nebol taký systém ako pri českých edíciách. Jazykové pamiatky vychádzali v spomenutých časopisoch vlastne len ako materiálové súčasti štúdií, nie ako samostatné celky. Zo starších edícií možno spomenúť vydávanie pramennej historickej spisby v Sborníku Matice slovenskej, v Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti, v Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti, v Slovenskom letopise. Tieto periodiká vydávali slovenskí historici a jazykovedci (napr. F. Sasínek, J. Stanislav, P. Ratkoš a pod.). Zo starších edícií treba ešte uviesť Chaloupeckého vydania Žilinskej knihy (Kniha žilinská, 1934), Kniezsove Stredoveké české listy a listiny (1952), Dubayove Kremnické listy (1939—1940), ďalej dobre edične pripravené, ale transkribované rukopisy v edícii P. Horváta (Listy poddaných, 1955; Rabovali Turci, 1972). Pre vedeckého používateľa sú určené edície B. Varsika (Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia, 1956), J. Stanislava (Dejiny slovenského jazyka III, 1967), D. Lehotskej a J. Orlovského (Najstaršia Jelšavská mestská kniha 1566—1710, 1976). Populárnejší charakter má príručka Albertyho a kol. Cesty za poznaním minulosti (1970). Na vedecké účely sú lepšie pripravené edície rukopisných diel v transliterovanej podobe, v diplomatickom prepise tak, ako sú uverejnené napr. v dielach Š. Kniezsu, J. Stanislava, R. Krajčoviča (Technika jazykovej interpretácie, 1966). Na dôležitosť transliteračnej metódy upozornil aj B. Varsík (1956). Zdôraznil, že len pri vernom diplomatickom prepise listiny sa možno spoľahlivo zaoberať jazykovou stránkou textu a nájsť v ňom domáce (slovenské) jazykové prvky.

Na Slovensku vyšli aj odborné edície literárnych prameňov z časopisov a zborníkov. Z monografických edícií možno spomenúť popularizujúce vydania staršej slovenskej literatúry najmä od editorov J. Minárika (1969, 1979, 1980, 1982), J. Mišianika (1981), R. Brtáňa (1953), J. Tibenského (1955), J. R. Nižnanského (1976). Vo výberoch uvedených autorov možno dokumentovať úsilie o sprístupnenie diel staršej slovenskej literatúry čo najširšiemu okruhu čitateľov, lebo uvedení autori texty v nich prispôso-

bili dnešnému používateľovi. Z tohto nie celkom vyčerpávajúceho výpočtu edícií rukopisných a tlačných textov staršej slovenskej spisby slovenskej proveniencie vidieť, že išlo o staršie vydanie rukopisov a tlačí, ktoré sú už ťažšie prístupné a pritom potrebné, napr. pre študentov histórie, archivistiky, jazyka, etnografie, sociológie a pod. O tom, že sú nevyhnutné pre filológov, jazykovedcov a ďalších doma i v zahraničí, sa azda netreba zmieňovať.

Práve so zreteľom na spomenuté okolnosti sa pracovníci oddelenia dejín slovenčiny JÚLŠ SAV rozhodli pripraviť výber z doteraz nepublikovaných rukopisných jazykových pamiatok zo 16.—18. stor., ktorý by okrem vedeckého a popularizujúceho významu mal aj význam pramennej základne HSSJ. V Jazykovednom ústave L. Štúra SAV sa pripravuje HSSJ, ktorého pramennú základňu tvoria predovšetkým rukopisné, ale i tlačné slovenské jazykové pamiatky z obdobia od polovice 15. stor., do konca 18. stor. (okrem bernolákovských). Pamiatky sú uložené v domácich i zahraničných archívoch a knižniciach. Pracovníci oddelenia dejín slovenčiny zostavili chrestomatiu už pred piatimi rokmi. Tento výber predstavuje slovenské jazykové pamiatky administratívneho charakteru, súkromnú korešpondenciu, pamiatky náboženského a odborného charakteru, ukážky z rukopisných slovníkových diel a z prekladov krásnej literatúry. Doplnený je poznámkovým aparátom, slovníkom neznámych slov s indexmi.

Pripravený výber obsahuje nový, doteraz nepublikovaný, a teda nesprístupnený, neznámy jazykový materiál k dejinám slovenského jazyka. Pramenový materiál prináša aj významné fakty o hmotnej a duchovnej kultúre Slovákov v 16.—18. stor. Okrem jazykovedcov môžu ich využiť aj historici, etnografi, ako aj pracovníci v oblasti zverolekárstva, lekárstva, chovu dobytka a pod. Texty sú uvedené v diplomatickom prepise.

Ak porovnáme edičnú činnosť v oblasti vydávania pramennej rukopisnej literatúry v slovenčine s edičnou činnosťou ostatných západoslovenských národov, vychodí nám, že s vydaním chrestomatie čiže výberu doteraz nepublikovaných rukopisov by sme nemali otáľať nielen preto, že takéto chrestomatie majú iní, ale najmä preto, že chrestomatia rukopisov by bola vhodným a potrebným doplnením Historického slovníka slovenského jazyka a prínosom pre poznanie dejín jazyka a kultúry.

Literatúra

HAVRÁNEK, B. — HRABÁK, J. — DAŇHELKA, J. a kol.: Výbor z české literatury doby husitské. 1. zv. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 533 s.; 2. zv. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 631 s.

KOČIŠ, F.: Súčasný stav a perspektívy rozvoja jazykovej kultúry. Kultúra slova, 20, 1986, s. 97—106.

MĚSTŠK, F.: Chrestomatija dolnoserbского писмовства. Будапешт, Народное издательство Домовина 1982. 460 s.

SCHUSTER-ŠEWC, H.: Sorbische Sprache Denkmäler 16.—18. Jahrhundert. Bautzen, Domowina Verlag 1967. 511 s.

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1968. 130 s.

TASZYCKI, W.: Najdawniejsze zabytki języka polskiego. 5. Wrocław, Osolienium 1975. 268 s.

VARSÍK, B.: Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 437 s.

VRTEL-WIERCZYŃSKI, S.: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543. 5. wyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977. 540 s.

WYDRA, W. — RZEPKA, W. R.: Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład narodowy im. Osolińskich 1984. 431 s.

Eugen Jóna

ZO SPOMIENOK HLAVNÉHO REDAKTORA SLOVENSKEJ REČI

Po oslobodení sme Slovenskú reč (SR) začali vydávať v Matici slovenskej (MS) ako „časopis pre otázky jazykovej kultúry“. Jej program a úlohy som naznačil v krátkom úvodnom slove (porov. SR, 12, 1946, s. 1—4). Už na prvom valnom zhromaždení Jazykovedného odboru MS (25. 10. 1945) sa referovalo o úlohách slovenskej jazykovedy (J. Stanislav) a osobitne o reforme slovenského pravopisu (Š. Peciar). Prvý referát vyšiel v SR (12, 1946, s. 5—12); J. Stanislav načrtnol všetky dôležité úlohy, ktoré čakali slovenských jazykovedcov (vedecká gramatika, slovník, historická gramatika a vydávanie starých jazykových pamiatok, onomastika, dialektológia atď.), dotkol sa aj otázky „pravidiel spisovnej reči“, odporúčal rozvážnosť, ale celkove nebol za radikálnu reformu slovenského pravopisu v duchu štrukturalizmu. Tézy referátu Š. Peciara o reforme slovenského pravopisu vyšli v novinách (v denníku Čas, 2, 1945 na pokračovanie pod názvom Poznámky k pravopisnej reforme). Po diskusii, v ktorej sa prejavili rozličné náhľady, sa dospelo k záveru, že na riešenie pravopisných otázok treba vymenovať osobitnú komisiu. Š. Peciar podal v referáte a v spomínaných článkoch kritiku návrhov L. Nováka z r. 1931, ktoré hneď po oslobodení obnovil J. Orlovský (Zreformujme slovenský pravopis! Nové slovo, 2, 1945, č. 8: odstrániť z nášho pravopisu písmená, resp. hlásky *y, ä, ô*, čiastočne *i, ĺ*, nahradiť ich písmenami *i, e, uo*, označovať mäkčeňom *đ, ě, ň* pred *i...*). Diskusia sa ďalej rozvíjala aj v iných časopisoch (Národná obroda, 1, 1945). Zúčastňovali sa na nej J. Horecký, E. Jóna, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička a i. Vo svojich príspevkoch som sa usiloval otázku reformy slovenského pravopisu chápať komplexne. Uznával som, že keby sme začínali so spisovným jazykom od začiatku, keby u nás nebola nijaká literárna tra-

dícia, mohli by sme sa pridržať zásady, aby každej fonéme zodpovedala jedna graféma. Takto chceli začať A. Bernolák i L. Štúr, ale oni nerátali s dovtedajšími zvyklosťami. V našej situácii v obnovennej ČSR, keď sa už po vojne rozbehla edičná činnosť, vedenie MS nebolo za radikálnu reformu, ktorá by zmenila dovtedajšiu pravopisnú sústavu, ale iba za praktickú úpravu pravopisných pravidiel, za ich uľahčenie v bodoch, ktoré boli pripravené (predpony *s-*, *so-*, *z-*, *zo-*, predložky *z*, *zo*, *s*, *so*, tvary na *-li* atď.). V MS na žiadosť Povereníctva školstva vyšla dotlač Pravidiel slovenského pravopisu (1948) s vynechaním príkladov, ktoré pripomínali slovenský štát (*Slovenská republika : Československá republika . . .*) alebo s jednotlivými úpravami (*štadión*, *deminutívum . . .*) a s opravami tlačových chýb (porov. recenziu v SR, 15, 1949—1950, s. 152—153).

V Jazykovednom odbore MS sa znovu rokovalo o pravopise na osobitnej pracovnej schôdzke (3. 6. 1948) po Februári, a to na žiadosť správy MS. Cieľom rokovania bolo zistiť vtedajšie náhľady slovenských lingvistov na reformu pravopisu po akcii Jazykovedného ústavu SAVU (porov. SR, 14, 1948—1949, s. 48—54). Za základ diskusie sa prijal elaborát E. Paulinyho a J. Horeckého (vyšiel potom v r. 1948 aj knižne pod názvom *O reforme slovenského pravopisu*). Väčšina prítomných jazykovedcov (nebol prítomný J. Stanislav ani L. Novák) sa priklonila k staršiemu návrhu L. Nováka na radikálnu reformu pravopisu. Vedenie SAVU (vtedajší úradný správca M. Bakoš v spolupráci s E. Paulinym a i.) chystalo sa takto na vydanie nových Pravidiel slovenského pravopisu, ale v druhej polovici štyridsiatych rokov sa zmena pravopisu neuskutočnila. Vedúci činitelia našej socialistickej kultúrnej politiky nemali už záujem o radikálnu reformu.

V Slovenskej reči a v Jazykovednom zborníku (JS) sa naznačuje aj vývin slovenskej jazykovedy v zhode s vývinom našej spoločnosti po oslobodení a najmä po víťazstve robotníckej triedy v ČSR. Prejavilo sa to i v diskusiách vo vedeckých odboroch MS (porov. môj referát *Nové smery v súčasnej jazykovede*, JS, 1—2, 1946—1947, s. 463—468). V SR vychádzali postupne články o ruskej a sovietskej jazykovede ako o materialistickej jazykovede v protiklade k idealistickej jazykovede. U nás dožívali ešte staršie i novšie jazykovedné smery z obdobia prvej ČSR (mladogramatický, saussurovský, u mladších jazykovedcov najmä štrukturalizmus, ktorý sa uplatňoval i v literárnej vede i v slovenskom národopise). Jazykovedci zo zahraničia propagovali u nás smery, ktoré oni reprezentovali: L. Hjemslev dánsku školu, I. I. Meščaninov nové učenie o jazyku N. J. Marra a i.

Praktickými dôsledkami našej orientácie na ZSSR bolo vyučovanie ruštiny namiesto nemčiny v školách a kurzy ruštiny pre široké vrstvy. Také kurzy sme usporiadali v miestnom odbore MS v Martine. Postaral som sa o elementárnu učebnicu (*Základy ruštiny*), ktorá sa prvý rok po vojne

používala na martinskom gymnáziu a v iných školách; vyšla v niekoľkých vydaniach, kým nevyšli riadne učebnice. V SR (15, 1949—1950, s. 141—148) neskôršie vyšiel aj môj článok *Ako prepisovať ruské mená v slovenčine?* Mal pomôcť pri intenzívnych stykoch so ZSSR v praktickom prepisovaní (transkripcii) mien z azbuky do latinky (vedecká transliterácia, pravda, mala trochu iné ciele, t. j. aby mená bolo možné prepísať naspäť z latinky do azbuky).

V ľudovodemokratickej ČSR sa riešila aj národnostná otázka — v Čechách radikálne, na Slovensku výmenou obyvateľstva v južných oblastiach. S výmenou súviselo poslovenčenie miestnych názvov a s ním skloňovanie nových názvov i tvorenie prídavných mien a obyvateľských mien. V osobitných článkoch (porov. SR, 14, 1948—1949, s. 73—78; 218—223) som navrhoval príslušné tvary analogicky podľa úzu pri starších názvoch. A tu sa ukázali rozličné mienky aj u jazykovedcov v časopise Slovenská reč a Slovo a tvar. Podľa názvov *Valaská — Valaštan, Uhorské — Uhorštan, Pruské — Pruštan* atď. sa očakávalo i tvorenie *Partizánske — Partizánštan, Jesenské — Jesenštan* atď.; tieto tvary sa zdali autorovi zo Slova a tvaru síce „chemicky čisté“, ale dal prednosť novým, produktívnym tvarom na *-čan* bez ohľadu na miestny úzus.

Po r. 1948 sa v Slovenskej reči venovalo viac pozornosti jazykovej výchove, keď sa počítalo s úlohami MS v popularizácii vedy a vôbec v ľudovýchchove, a to v zhode s celkovým zameraním kultúrnej politiky ľudovodemokratickej ČSR. Preto už koncom r. 1948 sa na valnom zhromaždení Jazykovedného odboru MS diskutovalo o spisovnom jazyku a demokratickej kultúry, ako aj o jazykovej výchove v škole i mimo školy. Zdôraznili sa tu nielen formálna stránka, pravopis, jazyková správnosť, ale aj obsahová stránka, slovná zásoba a štýl jazykových prejavov, ich kultivovanosť.

Drobná práca v jazykovej kultúre sa vykonávala v jazykovej poradni. Odpovede na listy sa uverejňovali v skrátenej podobe v SR (Rozličnosti). O tom, že sa táto rubrika starostlivo sledovala, svedčí napr. nesúhlas J. Bodenka s odpoveďou o skloňovaní slova *tunel* (lok. *v tunele*, správne malo byť *v tuneli*), kde šlo o snahu rozlišovať *l : ĺ* rovnako pri cudzích slovách, ako aj pri domácich slovách na *-el*. Polemika presvedčivo ukázala, že voluntarizmus v jazykovej kultúre nemá miesto. Takto vzniklo potom pravidlo o rozlišovaní prevzatých slov na *-el* podľa toho, či je *e* v nich pohyblivé alebo nie: *hotel, v hoteli, dva hotely*, ale *bicykel, na bicykli, dva bicykle* (v stredoslovenskej výslovnosti vlastne *bicikel*).

Uvedomovali sme si, že Rozličnosti by mali byť koncipované ako stručné monografie, kde by sa príslušné slovo, spojenie slov, tvar vykládali z každej stránky, t. j. z výslovnostnej a pravopisnej, slovotvornej, tvaroslovnej a syntaktickej, ale i lexikálnosémantickej. Slovo sa takto malo pevne za-

radiť do sústavy spisovného jazyka. Takéto príspevky som písal v SR v 40. rokoch i neskoršie, napr. *Česi a Česko; Kraj, krajina, zem; Pojednávať; Valaštiansky; Mužovia a mužskí (ženy a ženské)* a i.

Jazykovedný odbor MS viedol poradňu aj v rozhlase pod názvom „Hovoríte správne?“. Niektoré moje príspevky z tých čias vyšli v knižke *Spisovná slovenčina pre každého* (1950).

Na konci vysokoškolských štúdií som pokladal za svoju budúcu úlohu preskúmať južné stredoslovenské nárečia, pretože som dospel k presvedčeniu, že vývin slovenčiny pri nedostatku písomných pamiatok pre staršie obdobie možno rekonštruovať najmä výskumom v historickej dialektológii. Takto sa mi podarilo napr. priradiť vývin stredoslovenských velár (porov. Sborník Matice slovenskej, 13, 1935, s. 34—38: *O povahe velár v strednej slovenčine*; L. Novák, K najstarším dejinám slovenského jazyka, Bratislava 1980) k podobným javom v iných slovanských jazykoch — v ruštine a v poľštine. Dlhो som rozmýšľal, ako vyložiť príslušné tvary „tvrdého“ a „mäkkého“ skloňovania substantív a adjektív v ipeľskom nárečí, s ktorým si nevedel rady ani F. Pastrnek, ako som vybadal z jeho rukopisných poznámok uložených v archíve MS v Martine. Všetky fakty ipeľského nárečia mi boli dobre známe (veď to bolo rodné nárečie mojich rodičov, v tejto nárečovej oblasti som i ja vyrastal), poznal som i ruské a poľské hláskoslovie, ktoré iste lepšie poznal i F. Pastrnek. Súvislosť, resp. podobnosť vývinu velár v strednej slovenčine a v ruštine i poľštine sa mi zjavila náhle, keď som myslel na niečo celkom iné. Bol som šťastný, že som si tvary typu „haluške na miski“ vedel vysvetliť tak ako aj tvary adjektív v ipeľskom nárečí: *dobrej* — spis. *dobrý člověk*, ale *velkí* — spis. *velký chlapec, bejvaťi* — spis. *bývať*, ale *kívaťi* — spis. *kývať* atď.

Život ma viedol k iným aktuálnym prácam, ktoré súviseli práve so Slovenskou rečou. Z Martina som síce chodieval na prázdniny do Novohradu, dosť materiálu som si zapísal i zo stredného a severozápadného Novohradu, ale až v Bratislave (pomocou zbierok Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a kandidátskej práce M. Majtána) som načrtol obraz nárečí celého Novohradu do vlastivedného zborníka, ktorý vydávajú okresné národné výbory v Lučenci a vo Veľkom Krtíši. Za účinkovania v MS som pokračoval v tom, čo som začal v SR — ukázkami z ipeľského nárečia s poznámkami (v JS, 1—2, 1946—1947, s. 107—115; 3, 1948, s. 473—476). Redigovanie SR a slovníkové práce ma viedli ku skúmaniu a kultivovaniu spisovného jazyka. Nové úlohy MS plánované vedením kultúrnej politiky KSC a štátnou správou (porov. SR, 15, s. 1—5) v tom čase vyžadovali v rámci ľudovýchovy starostlivosť o jazykovú výchovu v širokom zmysle. Keď SR prešla po r. 1950 z MS do Slovenského pedagogického nakladateľstva za redakcie Š. Peciara, orientovala sa užšie na jazykovú výchovu

v škole. (Neskoršie SR prešla do Ústavu slovenského jazyka SAV a v SPN sa začal vydávať nový časopis Slovenský jazyk a literatúra v škole.)

V máji r. 1950 som sa musel rozhodnúť: alebo ostať pracovať v MS v knižnici alebo v archíve, keď sa už ani vo vydávaní Slovníka spisovného jazyka slovenského nemalo v Martine pokračovať (vyšiel I. diel A — J bez doplnkov a opráv tlačových chýb), alebo odísť do Ústavu slovenského jazyka SAVU, kde sa chystal nový slovník slovenského jazyka. Ani č. 3—4 tretieho ročníka JS nevyšlo tlačou, hoci už bolo vysádzané (4. ročník vyšiel potom v Bratislave, ale tretí ostal neúplný). Rozhodol som sa z Martina odísť. Vydávanie SR (15, 1949—1950) som dokončil ako externý redaktor MS. Tieto opatrenia som síce v duchu neschvaľoval, ale disciplinovane som sa im podriadil. Tak sa skončilo prvé obdobie¹ môjho redigovania Slovenskej reči.

¹ Druhé obdobie vedenia SR (1956—1970) je v slovenskej jazykovede i osobnom živote E. Jónu novším obdobím, ktoré lepšie poznáme, a tak ho autor do svojich spomienok nezahŕňa.

Juraj Dolník

SÉMANTICKÁ OBMENA SLOVA A HOMONYMIA

Poznatky o lexikálnej homonymii sú výsledkom jej skúmania zo štruktúrneho a genetického hľadiska. Štruktúrny výskum je zameraný na určenie podmienok homonymickosti dvoch, resp. viacerých slov (rovnosť slov s diametrálne odlišným významom), pričom ako najnáročnejšia sa ukazuje otázka stanovenia kritérií na odlišenie homonymie od polysémie. Ak sa explicitne pracuje s termínom opozícia, homonymá sa vymedzujú ako čisto formálne opozície slov, ktoré protirečia zákonom výstavby znakových systémov a ktoré nemajú takmer žiadnu funkčnú hodnotu (Kuznecova, 1982, s. 58). Z genetického výskumu vyplývajú poznatky o jednotlivých typoch homoným vyčlenených podľa spôsobu ich vzniku. Štruktúrne a genetické hľadisko sa spája v tradičnej definícii homoným ako slov, „ktoré rovnako znejú, ale majú rozdielny význam a rozdielny pôvod“ (Pauliny, 1980, s. 209).

Pri genetickom prístupe sa ukazuje, že homonymia je sprievodným javom rozširovania slovnej zásoby: vyskytuje sa pri preberaní cudzích slov (*bylina* — rastlina, *bylina* — bohatiersky spev), resp. pri ich kalkovaní (*pád* — deverbatívum, *pád* — kalk latinského slova *casus*), pri tvorení slov (slovotvorné homonymá, napr. *prerobiť* — utrpieť finančnú škodu, *prerobiť* — prepracovať), ako aj pri sémantickom rozvíjaní slova, keď dochádza k rozštiepeniu polysémie (*nadávať* — vraviť hrubé urážajúce slová, *nadávať* (*sa*) — dávať v hojnej miere). Posledný prípad predstavuje tzv. historickú čiže homogénnu homonymiu (Peciar, 1981, s. 225). Tento typ homoným je výsledkom sémantického rozvoja istého slova v historickej perspektíve a pri jeho skúmaní sa zisťuje, kedy a ako dochádza k významovému rozštiepeniu tohto slova (porov. Krasnovská, 1981, s. 230). Tento lexikálo-sémantický jav je predmetom skúmania diachrónnej lexikológie. Homonymá ako výsledok sémantického rozštiepenia istých slov však možno skúmať aj ako synchronný dynamický lexikálo-sémantický jav, teda ako súčasť predmetu synchronnej lexikológie. V tomto prípade otázka spomínaného typu homoným sa zaraďuje do triedy otázok spojených s rozličnou obmenou slova, resp. slovného znaku.

Polysémiu a isté javy polylexie (fonetické, slovotvorné, príp. morfolo-

gické varianty slov) môžeme chápať ako obmenu istej zložky slovného znaku pri nemennosti ostatných zložiek — takto vysvetľuje spomínané javy viac sovietskych bádateľov, napr. J. S. Stepanov (1975) nadväzujúc na učenie J. Kuryłowicza. Kým pri zvukových a slovotvorných variantoch sa obmieňa zvuková stránka slova pri nemennosti signifikátu a denotátu, polysémia sa viaže na sémantické (signifikatívne alebo aj denotatívne) obmieňanie slovného znaku pri konštantnosti zvukovej stránky slova. Pri polysémickom slove sa dá hovoriť o jednotlivých významových variantoch tohto slova na základe spoločných obsahových prvkov, ktoré tieto významy spájajú, a na základe tých prvkov, ktoré ich vzájomne odlišujú. Vnútro-slovná sémantická paradigma, ktorú konštituuju významy polysémického slova, je podmienená štruktúrovanosťou jednotlivých významov, pričom paradigma sa utvára na základe sémantickej derivácie prostredníctvom ich štruktúrnych prvkov (porov. Dolník, 1984). Utváranie vnútro-slovej sémantickej paradigmy ako prejav sémantickej obmeny slova prebieha na pozadí rozličného kontextového uplatňovania slova, pri ktorom dochádza k zmene v štruktúre toho významu, ktorý je prvotný vo vzťahu k derivovanému významu.

Vplyv kontextu (jazykového a situačného) na sémantickú obmenu slova sa prejavuje tak, že isté štruktúrne prvky významu sa zvýrazňujú, iné sa potláčajú, alebo úplne eliminujú, pričom sa nahrádzajú novými prvkami (porov. Gak, 1972; Blanár, 1984). Vplyv kontextu však môže byť až taký, že sa eliminujú všetky štruktúrne prvky východiskového významu slova a výrazne sa oslabí súvzťažnosť medzi ním a utvárajúcim sa významom. Hranicou sémantickej obmeny slova a kontextového vplyvu na istý jeho význam je homonymia. Sémantické obmieňanie slova je potenciálnym procesom jeho homonymizácie (o lexikálnom procese tzv. homonymizácie lexém porov. Ivanová-Šalingová, 1981, s. 215). Treba však dodať, že o potenciálnu homonymizáciu slova ide len pri istých typoch sémantickej obmeny, čiže do homonymie môže vyústiť iba istý typ lexikálnej polysémie. Aby sme jasne vystihli vzťah medzi polysémiou a jej potenciálnou homonymizáciou, podáme prehľadnú klasifikáciu polysémie v nadväznosti na našu citovanú štúdiu o vzťahoch medzi významami v polysémických slovách.

1. Priama (bezprostredná) polysémia

a) rodovo-druhový typ (špecifikácia), napr. *vojak*: 1. príslušník armády, 2. príslušník armády v najnižšej hodnosti;

b) druhovo-rodový typ (generalizácia), napr. *trať*: 1. dráha s koľajnicami pre koľajové vozidlá, 2. dráha vôbec, dopravná linka;

c) implikačný typ metonymickej povahy vrátane metonymickej enantiosémie a čiastočnej metonymickej konverzie, napr. *obeť*: 1. prinášať nie-

komu obeť, 2. padnúť za obeť, obeť niekoho (Pisárčiková, 1980, s. 216; všetky príklady vnútroslovnej antonymie — enantiosémie —, ktoré ešte spomenieme, sú z tejto práce); *skrývať*: 1. chrániť pred zrakmi iných zakrytím, 2. mať v sebe, obsahovať niečo, čo nevidieť (Dolník, 1985, s. 263; všetky ďalšie príklady vnútroslovnej konverzie sú z tejto práce); *armáda*: 1. vojenská ozbrojená sila štátu, 2. jednotka vojenskej ozbrojenej sily štátu;

d) implikačný typ konverznej povahy, napr. *obrásť*: 1. pri raste pokrýť, obklopiť, 2. pokrýť sa nejakým porastom, zarásť;

e) implikačný typ antonymickej povahy (enantiosémia), napr. *slabosť*: 1. slabá stránka niekoho, 2. silná stránka niekoho;

f) similačný typ (zahrnujúci metaforu), napr. *plakať*: 1. slzami prejavovať veľké citové vzrušenie, 2. sťažovať sa s citovým vzrušením.

2. Nepriama (sprostredkovaná) polysémia

a) implikačný typ metonymickej povahy, napr. *vŕšiť sa*: 1. ukladať sa na kopu, 2. vypínať sa do výšky;

b) implikačný typ antonymickej povahy, napr. *obieliť*: 1. natrieť na bielo, 2. zlúpať kožu, škrupinu;

c) similačný typ (zahrnujúci metaforu a čiastočne konverznú metaforu), napr. *podzemie*: 1. miesto, priestor pod zemou, 2. politická činnosť skrývaná pred zákonom; *zívať*: 1. široko otvárať ústa . . . , 2. otvárať sa, byť otvorený do voľného priestoru (*brána zíva*).

Homonymia môže byť hranicou sémantickej obmeny slova iba pri nepriamej polysémii. Rozdiel medzi priamou a nepriamou polysémiou spočíva totiž v stupni príbuznosti, blízkosti východiskového a odvodeného významu. Pri priamej polysémii sa vyšší stupeň sémantickej príbuznosti prejavuje v tom, že spoločný, spájací prvok je konštituentom obidvoch významov. Pri nepriamej polysémii je spoločný prvok iba implikovaným elementom východiskového významu, príp. (pri similačnom type) aj odvodeného významu (napr. *drsňý*: 1. drapľavý, škrabľavý na povrchu, 2. hrubý, surový). Čím voľnejší, slabší je implikačný vzťah medzi spájacím prvkom a východiskovým, resp. odvodeným významom, tým nižší je stupeň príbuznosti, podobnosti medzi východiskovým a odvodeným významom a teda tým viac sa blíži sémantická obmena k hranici homonymie. Je všeobecne známe (a nejednotnosť lexikografického spracovania možných homoným to dobre ilustruje), že táto hranica nie je nepriestupná. Z hľadiska sémantickej derivácie slova možno hovoriť o rozličnom stupni homonymizácie, resp. o pribúdaní homonymickosti v jednotlivých prípadoch. (O „istom stupni homonymie“ sa hovorí pri lexikografickom spracúvaní takých slov, ako *domov*, *ďaleko*, *cveng*, t. j. pri slovách rovnakého znenia, patriacich k rozličným slovným druhom; Michalus, 1984, s. 235.) Z hľadiska hranice medzi polysémiou a homonymiou je pozoruhodný názor

J. D. Apresiana (1974, s. 185), ktorý sa pokúša jazykovedne objektivizovať jazykový cit používateľa materinského jazyka pre súvislosti medzi významami rovnozvučného slova. Podľa neho vzťah medzi dvoma významami používateľ jazyka pocífuje vtedy, keď ich spoločná zložka je neelementárna (t. j. je rozložiteľná). Pravda, vyžaduje to riešenie otázky elementárnej významovej zložky, ktorá tiež nie je bezproblémová. Nateraz si však nekladíme úlohu riešiť túto otázku.

Pri určovaní lexikálnej homonymie sa implicitne alebo explicitne berú do úvahy označované výseky skutočnosti. Denotačný vzťah sa považuje za „prvý závažný faktor pri rozlišovaní polysémie a homonymie“ (Peciar, 1980, s. 87). M. Ivanová-Šalingová (1980, s. 218—219) vidí nedostatok doterajších definícií lexikálnych homónym v tom, že sa vydeľujú len na zvukovej, resp. grafickej a sémantickej (obsahovej) rovine. V jej schéme sa vyčleňuje rovina myslenia, rovina jazyka a rovina reality a homonymá sa v nej vymedzujú ako zvukovo zhodné slová, ktoré sa vzťahujú na odlišné pojmy a denotáty. Ak toto poňatie lexikálnej homonymie premietneme do predstavy o sémantickej obmene slova, vychodí nám, že pri homonymách je konštantná zvuková štruktúra slova a obmieňa sa — a to súčasne — jej vzťah k signifikátu a denotátu. Môžeme však predpokladať, že do lexikálnej homonymie môže vyústiť aj taký druh sémantickej obmeny slova, pri ktorej sú konštantné zvuková štruktúra slova a denotát a mení sa iba signifikát (pravda, pokiaľ ako denotát chápeme označovaný objekt, resp. typizovanú predstavu o ňom, a nie objekt v tom pojmovom aspekte, v ktorom sa vymedzuje slovo so svojím významom — niekedy sa o denotáte hovorí aj v tomto poňatí). Vo vzťahu k polysémii, novej homonymii a možnému použitiu slova pri obmene slova teoreticky prichádzajú do úvahy tri možnosti (zvuková štruktúra slova je vo všetkých prípadoch konštantná): 1. obmieňa sa signifikát aj denotát, 2. obmieňa sa signifikát pri konštantnom denotáte, 3. obmieňa sa denotát pri konštantnom signifikáte. Tretí prípad sa dotýka rozličných použití slova (vzhľadom na obmieňanie denotátu) a túto otázku nechávame bokom. Prvé dva prípady sa bezprostredne dotýkajú polysémie a homonymie.

Keď sa obmieňa signifikát aj denotát pri konštantnej zvukovej štruktúre slova, pričom pri obmene signifikátu sa uchová istý neelementárny spoločný komponent medzi obmieňaným signifikátom a jeho obmenou, hovoríme o signifikatívnej polysémii. Signifikatívna polysémia zahŕňa väčšinu mnohovýznamových slov, napr. *plavec*: 1. osoba, ktorá vie plávať, 2. osoba, ktorá sa venuje plávaniu ako športovej disciplíne (vzťah špecifikácie); *práporčík*: 1. vojak v hodnosti medzi podpráporčíkom a nadpráporčíkom, 2. vojak v hodnosti medzi poddôstojníkymi a dôstojníkymi hodnosťami (vzťah generalizácie; denotát sa tu obmieňa v tom zmysle, že

sa rozširuje trieda označovaných vojenských osôb; druhý význam zahŕňa nielen vojaka v hodnosti práporčíka, ale aj vojakov v hodnostiach medzi poddôstojníkmi a dôstojníkmi); *fľaša*: 1. sklená, zried. aj iná nádoba, obyčajne s úzkym dlhším hrdlom, 2. obsah fľaše (implikácia metonymickej povahy); *trpieť*: 1. byť postihnutý, mať nejakú zlú vlastnosť, napr. *trpieť nespavosťou*, 2. dávať prednosť niekomu, niečomu, napr. *trpieť na dobré jedlo* (enantiosémia); *pluť*: 1. prudko vystrekovať z úst sliny, 2. expr. pohrdať dakým (similácia).

K signifikatívnej polysémii patria aj isté prípady tzv. medzysystémovej polysémie (o termínoch a problematike medzysystémovej polysémie a medzysystémovej homonymie porov. výklad ďalej). Zahrnujú sa sem javy, ktoré sa dotýkajú vzťahu medzi netermínom a jeho rovnozvučným terminologickým náprotivkom, napr. *plášť*: 1. dlhší vrchný kabát, 2. tech. obal rozličných strojových súčiastok alebo zariadení; *platnička*: 1. malá platňa, 2. lek. chrupkový plochý útvar uložený medzi stavcami chrbtice; *sliepka*: 1. druh hydiny chovaný pre vajcia a na mäso; 2. zool. samica kurovitých vtákov (výklady sme prebrali zo Slovníka slovenského jazyka, ďalej SSJ).

Keď sa obmieňa signifikát aj denotát pri konštantnej zvukovej štruktúre slova, pričom pri obmene signifikátu sa uchová iba elementárny spoločný komponent medzi obmieňaným signifikátom a jeho obmenou alebo len potenciálna súvzťažnosť medzi nimi (t. j. táto súvzťažnosť je iba lingvisticky, resp. logicky rekonštruovateľná), hovoríme o signifikatívnej homonymii. Patria k nej lexikálne homonymá, ako napr. *topiť*¹: ponorením do vody alebo inej tekutiny usmrcovať — *topiť*²: teplom uvádzať niečo do tekutého stavu; *dospieť*¹: dôjsť, prísť — *dospieť*²: dosiahnuť fyzickú zrelosť; *brániť*¹: obraňovať — *brániť*²: obrábať zem bránami; *kožovka*¹: jablko — *kožovka*²: omietka. Zaraďujú sa sem aj isté prípady tzv. medzysystémovej homonymie, ako napr. *práca*¹: vynakladanie telesného alebo duševného úsilia na niečo — *práca*²: veličina vyjadrujúca rovnocennosť rozličných foriem energie (výklad podľa Malého encyklopedického slovníka, 1972; ďalej MES).

Keď sa obmieňa signifikát pri konštantnom denotáte a konštantnej zvukovej štruktúre slova, pričom pri obmene signifikátu sa uchová istý neelementárny spoločný komponent medzi obmieňaným signifikátom a jeho obmenou, hovoríme o denotatívnej polysémii. Tento typ polysémie zahŕňa viacvýznamové slová, ktorých významy sú v implikačnom vzťahu konverznej povahy, napr. *hemžiť sa*: 1. *Červíky sa hemžia na podlahe.* — 2. *Podlaha sa hemží červíkmi*; *kypieť*: 1. *Kypela v ňom nenávisť.* — 2. *Kypel nenávisťou*; *vyprať*: 1. *vyprať šaty* — 2. *vyprať špinu zo šiat*. Začleňujú sa sem aj isté prípady tzv. medzysystémovej polysémie, napr. *rýchlosť*: 1. vlastnosť niečoho rýchleho, rýchle tempo, rýchly pohyb,

chvat, 2. odb. miera pohybu alebo deja v pomere k istej časovej miere (SSJ). K tomuto typu polysémie patria aj isté prípady enantiosémie, napr. *postlať*: 1. upraviť lôžko na spanie, 2. upraviť lôžko po spaní.

Otázka je, či v slovnej zásobe nachádzame aj javy, ktoré môžeme označiť ako denotatívne homonymá. Je zrejmé, že do úvahy prichádzajú také slová, ktoré majú rovnozvučné náprotivky — termíny, pričom netermín aj rovnozvučný termín označujú ten istý denotát. V SSJ sa pri týchto prípadoch vychádza z toho, že ide o odborné využitie bežného apelatíva ako termínu, a tieto dvojice sa nepokladajú ani za homonymá, ani sa neinterpretujú ako polysémia. Naproti tomu pri nezhodných denotátoch sa takéto dvojice objavujú v rámci jedného hesla, čiže ako dva významy polysémického slova, porov. napr. vyššie reprodukované príklady tzv. medzi-systémovej polysémie. Sme oprávnení aj v prípadoch zhodného denotátu hovoriť o polysémii, príp. homonymii? Kladnú odpoveď na túto otázku zdôvodňuje J. S. Stepanov (1975, s. 15—18), ktorý nadväzuje na Potebnove myšlienky o bližšom a vzdialenejšom význame slova. Podľa Stepanova hranicou signifikantného obmieňania slova je termín. V každej epoche isté slová sa vyskytujú v neodbornom jazyku so svojimi bližšími významami a súčasne fungujú v odborných komunikačných sférach na základe svojich vzdialenejších významov. Slovo so vzdialenejším významom vo vzťahu k rovnozvučnému slovu s bližším významom je termín-homonymum. K určeniu homonym ako rovnozvučných slov s diametrálne odlišnými významami treba teda dodať, že osobitný typ tvoria tieto termíny-homonymá.

V našej klasifikácii polysémie a homonymie zaraďujeme tieto prípady do triedy denotatívnych homonym. Keď sa obmieňa signifikát pri konštantnom denotáte a konštantnej zvukovej štruktúre slova, pričom pri obmieňaní signifikátu sa uchová iba elementárny spoločný komponent medzi obmieňaným signifikátom a jeho obmenou alebo len potenciálna súvzťažnosť medzi nimi (t. j. táto súvzťažnosť je iba logicky rekonštruovateľná), hovoríme o denotatívnej homonymii. Za denotatívne homonymá pokladáme napr. dvojice: *hviezda*¹: nebeské teleso viditeľné v noci — *hviezda*²: spravidla guľová masa žeravých plynov, ktorých teplota umožňuje priebeh termonukleárnych reakcií (MES); *sklo*¹: tuhá, obyčajne priehľadná hmota majúca značnú tvrdosť, ale i krehkosť — *sklo*² sklár.: beztvárny tuhý roztok podvojných kremičitanov s prebytočným kyslíčnikom kremičitým, vyrobený žiarovým spôsobom (SSJ); *rok*¹: obdobie trvajúce 365 dní alebo 12 mesiacov — *rok*² astr.: doba obehu Zeme okolo Slnka meraná zdanlivým obehom Slnka (MES); *dýchanie*¹: naberanie vzduchu do pľúc a jeho vypúšťanie — *dýchanie*² fyziol.: procesy, ktorými organizmy získavajú energiu rozkladom organických zlúčenín a ich okysličením na vodu a kyslíčnik uhličitý (MES).

Pretože pri denotatívnych homonymách ide o medzisystémový vzťah, tento vzťah na označenie aj ako medzifunkčno-štylová homonymia („mežfunkcionálno-stilevaja omonimija“ — Kogotkova, 1976). Oporu pre svoje poňatie tohto typu homonymie autorka nachádza u Apresiana, ktorý je toho názoru, že ak sa isté slovo používa ako termín a súčasne ako netermín, treba v ňom vydeliť dva významy. Tieto náhľady (Kogotkovovej, Apresiana) korešpondujú s našim názorom, že treba oddeliť medzisystémovú homonymiu od medzisystémovej polysémie. Hranica medzi nimi sa určuje tak isto, ako sa vymedzuje rozdiel medzi homonymiou a polysémiou v rámci jedného systému. V SSJ sa tento rozdiel nezohľadňuje a slová, ktoré sa používajú ako bežné apelatíva aj ako termíny, pričom sa pri týchto použitíach vzťahujú na odlišné denotáty, sa paušálne vykladajú ako polysémické. Za polysémické sa pokladajú napr. slová *vojsko* a *soľ*, hoci výklad ich významov ukazuje taký rozdiel, aký je medzi homonymiou a polysémiou, porov. *vojsko*: 1. súhrn branných síl štátu, 2. voj. súhrnný názov pre vojenské jednotky alebo útvary; *soľ*: 1. nerast používaný v kuchyni na dodanie slanej chuti pokrmom, 2. chem. zlúčenina kyseliny a zásady.

Pri objasňovaní logicko-sémantickej podstaty medzisystémovej polysémie a homonymie je výhodné opierať sa o poznatky vzťahujúce sa na rozdiel medzi obsahom a významom slova (porov. rozbor tejto otázky v štúdií Dolník, 1982). Obsahom slova sa rozumie jeho kognitívna potencia, t. j. súhrn poznatkov jednotlivcov jazykového spoločenstva o objekte, ktorý je týmto slovom označovaný. Obsah slova možno zachytiť ako otvorenú množinu elementárnych výpovedí o tomto objekte (resp. ako množinu tzv. logických predikátov v poňatí J. Horeckého, 1983). Obsah slova je kognitívnu základňou na konštituovanie jeho významu. Význam slova sa utvára ako výber istých prvkov z obsahu tohto slova, a to takých prvkov, ktoré sú dištinkatívne relevantné v tom lexikálnosémantickom podsystéme, do ktorého sa slovo so svojím významom začleňuje. Dôležité je to, že obsah slova zahŕňa prvky rozličnej poznávacej úrovne, čo podmieňuje, že obsah je kognitívnu základňou na konštituovanie pojmov rozličnej poznávacej úrovne (z tohto hľadiska považujeme aj lexikálny význam za istý typ pojmu — lexikálny, resp. významový pojem). Sémantická obmena slova vo vzťahu k medzisystémovej polysémii a homonymii spočíva v tom, že na pozadí obsahu slova sa od lexikálneho pojmu prechádza k odbornému pojmu alebo od odborného pojmu k lexikálnemu, pričom od toho, aká je „vzdialenosť“ (rozdiel v poznávacej hodnote, úrovni) medzi týmito pojmi na pozadí obsahu slova, závisí polysémickosť alebo homonymickosť vzťahu medzi nimi. Dá sa to vyjadriť aj tak, že čím viac elementárnych výpovedí z obsahu slova je medzi týmito pojmi, tým viac sa ich vzťah homonymizuje. Prvky (explikované ako elementárne výpovede) obsahu slova sú uspo-

riadané na základe bezprostrednej logickej implikácie. „Hĺbka“ logickejši implikácie sa mení v závislosti od toho, akú poznávaciu úroveň predstavuje odborný pojem vo vzťahu k lexikálnemu pojmu. „Prehĺbovaním“ logickejši implikácie narastá homonymizácia medzi týmito pojmami.

Ak porovnáme výklady významov (podľa SSJ) s definíciami odborných pojmov v rámci toho istého slovného výrazu, vidíme, že lexikálny a odborný pojem predstavujú niekedy rovnakú úroveň poznania, inokedy zasa odrážajú výrazne odlišné úrovne podstaty označovaného objektu a medzi týmito krajnými prípadmi sú rozličné stupne blízkosti úrovne poznania. S rovnakou úrovňou sa stretávame napr. pri slove *plášť* (ako netermín označuje istú časť odevu, ako termín sa vzťahuje na obal rozličných strojových súčastí). Diametrálne odlišnú úroveň poznania reprezentuje slovo *vláknina* a jeho terminologický náprotivok: 1. súbor vlákien — 2. krvná látka, fibrín (SSJ; pravda, tu sa pokladá slovo *vláknina* s týmito významami za polysémické). Medzi týmito krajinami nájdeme prípady, ako napr. *právo*: 1. nárok, oprávnenie odôvodnené zákonnými ustanoveniami alebo zvyklosťami; pomery, v ktorých sa tieto nároky uplatňujú a uznávajú, 2. práv. súhrn noriem a predpisov týkajúcich sa istého odboru, oblasti, obdobia a pod. (SSJ). Tieto, ako aj vyššie uvádzané príklady ilustrujú gnozeologický základ medzisystémovej polysémie a homonymie.

Gnozeologickú stránku medzisystémovej polysémie a homonymie založenej na zhodnom denotáte dobre osvetľuje koncepcia, podľa ktorej sa spracúvajú odborné termíny v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Masár, 1984). Podľa tejto koncepcie sa odborné termíny v tomto slovníku nedefinujú, ale parafrázujú. Kým definíciou sa vymedzuje vedecký pojem, parafrázou sa pretvára tento pojem na jazykový význam termínu, ktorý je objektom opisu jazykového slovníka. Parafrázou sa usúvzťažňuje termín so slovami neoborného jazyka, čím sa potenciálne rozširuje komunikatívne uplatňovanie termínu na úroveň netermínu. Inak povedané, parafráza je prostriedkom na zachytenie utvárania medzisystémovej polysémie a homonymie, čiže na znázornenie organického zaraďovania termínu do sústavy a komunikačného prostredia netermínov. Pritom sa ukazuje, že „v jazykovom slovníku možno bez zmeny preberať definície z terminologického slovníka alebo zo súpisu termínov (*kyv*), možno ich modifikovať (*kmit*), najčastejšie však samostatne sformulovať z vybraných výpovedí logického spektra pojmu (*ozvena, počítač, číslo*)“ (Masár, 1984, s. 77—78). Ešte sa uvádza, že niektoré definície sú pre lexikografa nevýhodné, napr. definícia termínu *výhrevnosť*: podiel spalného tepla paliva zmenšeného o skupenské teplo vyparovania vody vznikajúcej reakciou, prípadne i obsiahnutej v palive, a jeho hmotnosti. Tento pojem sa v slovníku pretvára na jazykový význam „schopnosť vydávať teplo“. Koncepcia spracúvania

odborných termínov v Krátkom slovníku slovenského jazyka je vlastne lingvistickým modelovaním vzniku medzisystémovej polysémie a homonymie založenej na zhodnom denotáte. Ak si pripomenieme Potebnovu myšlienku o vzdialenejšom a bližšom význame slova, ktorú J. S. Stepanov rozvinul v koncepcii o termínoch-homonymách, vidíme, že lexikografické pretváranie vedeckého pojmu na jazykový význam je modelovaním prechodu od vzdialenejšieho významu k bližšiemu, ktorý sa uskutočňuje pri uplatňovaní termínu (napr. *počítač*) v neodbornej komunikácii, t. j. keď sa definične vymedzený vedecký pojem zjednodušuje, uvoľňuje, pretože sa termín zaraďuje do lexikálnosémantického systému neterminologickej časti slovnej zásoby.

Termíny medzisystémová polysémia, medzisystémová homonymia sú v istom vzťahu s termínom tautonymia. Kým tautonymum je onomaziologický termín, súvťažné dva termíny sú semaziologické (o termíne tautonymia porov. Horecký, 1981). Termíny a ich rovnozvučné náprotivky-neterminy možno podľa toho označiť ako tautonymá, ak sa na ne dívame ako na výrazy, ktoré reprezentujú pojmy z odlišných sústav pojmov (zo systémov odborných a neodborných pojmov). Ak si ich však všímame zo semaziologického hľadiska, zisťujeme medzi nimi reálne (pri polysémii) alebo rekonštruovateľné (pri homonymii) sémantické vzťahy, ktoré spájajú význam (lexikálny pojem) s odborným pojmom. Statická sémantická súvťažnosť medzi termínom a rovnozvučným neterminom je výsledkom špecifickej sémantickej derivácie.

Záver. Koncepcia sémantickej obmeny slova sa zakladá na semaziologickom princípe zisťovania reálnych neelementárnych a elementárnych, ako aj lingvisticky, resp. logicky rekonštruovateľných spoločných komponentov významov, ktoré sa viažu na ten istý zvukový obal slova. Na tomto princípe možno skúmať slovo ako lexikálnu jednotku v jeho synchronnom dynamickom aspekte, ktorý sa prejavuje ako jeho sémantické rozvíjanie a potenciálna homonymizácia. Slová sa sémanticky rozvíjajú k signifikatívnej alebo denotatívnej polysémii, ktorej hranicou je signifikatívna alebo denotatívna homonymia. Pri ďalšom skúmaní tohto javu treba zohľadňovať poznatky o procesoch, ktoré sú označené ako terminologizácia a determinologizácia (o týchto termínoch porov. Poštolková, 1980).

Literatúra

APRESIAN, J., D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.

DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 11–20.

- DOLNÍK, J.: Vzťahy medzi významami v polysémických slovách. Slovenská reč, 49, 1984, s. 329–337.
- DOLNÍK, J.: Vnútroslovná konverzia v slovenčine. Slovenská reč, 50, 1985, s. 257–265.
- GAK, V. G.: K probleme semantičeskoj sintagmatiki. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1971. Red. S. K. Šaumian. Moskva, Nauka 1972, s. 367–395.
- HORECKÝ, J.: Významové vzťahy v sústave termínov. Kultúra slova, 15, 1981, s. 321–325.
- HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 112 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Teória lexikálnej homonymie. Slovo a slovesnosť, 41, 1980, s. 217–221.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Štatút lexikálnej homonymie. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 215–219.
- KOGOTKOVA, T. S.: Terminologija i mežfunkcionalno-stilevaja „omonimija“. In: Problematika opredelenij terminov v slovach raznych tipov. Red. S. G. Barchudarov, V. P. Petuškov, F. P. Sorokoletov. Moskva, Nauka 1976, s. 204–215.
- KRASNOVSKÁ, E.: Homonymá v historickom slovníku. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 229–232.
- KUZNECOVA, E. V.: Leksikologija russkogo jazyka. Moskva, Vyššaja škola 1982. 152 s.
- Malý encyklopedický slovník. 1. vyd. Praha, Academia 1972. 1456 s.
- MASÁR, I.: Vypracúvanie definície termínu a názvu v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Kultúra slova, 18, 1984, s. 71–79.
- MICHALUS, Š.: O lexikografickom spracovaní homoným v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Kultúra slova, 18, 1984, s. 232–237.
- PAULINY, E.: K pojmu homonymie. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 209–212.
- PECIAR, Š.: Vzťah polysémie a homonymie. Slovo a slovesnosť, 41, 1980, s. 86–92.
- PECIAR, Š.: O vzťahu polysémie a homonymie. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 225–228.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213–219.
- POŠTOLKOVÁ, B.: K špecifičnosti významu termínů. Slovo a slovesnosť, 41, 1980, s. 54–56.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.
- STEPANOV, J. S.: Osnovy obščego jazykoznanija. 2. vyd. Moskva, Prosveščeniye 1975. 271 s.

Jubilujúci Ján Kačala

Riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sa dožíva päťdesiatich rokov. A dožíva sa tohto jubilea v dobrom zdraví i v plnom pracovnom tempe, ktoré je prospešné nielen pre ústav, ktorý vedie, ale aj pre celú slovenskú i československú jazykovedu a všetkých Slovákov doma i v zahraničí.

PhDr. Ján Kačala, DrSc., sa narodil 8. apríla 1937 v Dobšinej ako syn robotníka. Keďže otec mu zomrel pomerne mladý, výchova troch detí ostala iba na matku, ktorá bola pracovníčkou JRD. Za nepriaznivých sociálnych pomerov náš dnešný jubilant študoval na gymnáziu v Rožňave a potom na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. Štúdiá skončil s vyznamenaním. Päť rokov bol stredoškolským profesorom na pezinskom gymnáziu a potom rokom 1963 začína svoju jazykovednú kariéru v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Na tomto pracovisku na základe obhajoby kandidátskej dizertácie *Doplnok v slovenčine* získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied, akademický titul doktora filozofie (PhDr.) a najvyššiu vedeckú hodnosť — doktora filologických vied (DrSc.) obhájením doktorskej dizertácie *Sloveso a sémantická štruktúra vety* (1983). Z obidvoch týchto prác sa zrači jubilantov jemný cit pre hodnotenie jazykových prvkov vo vetných konštrukciách i v texte, ako aj vedecká akribia a schopnosť usúvzťažňovať a systematizovať také decentné jazykové javy, ktoré sa dajú postrehnúť iba v simultánnom uplatnení symbiózy štruktúry a jej sémantiky. Pri tejto príležitosti možno povedať, že J. Kačala sa ako prvý a vlastne jediný v slovenskej jazykovede systematicky zaoberal problematikou sémantiky v syntaxi. Na jeho práce nadväzujú nielen mladší spolupracovníci u nás, ale ako inšpirujúceho jazykovedca ho pozitívne citujú aj v zahraničí.

Jubilujúci J. Kačala publikoval doteraz vyše sto pôvodných vedeckých štúdií a článkov vo vedeckých časopisoch a zborníkoch doma i v zahraničí. Je to úctyhodný počet vedeckých statí od roku 1963, keď vyšla jeho prvá štúdia o nezhodnom doplnku. Takým tempom, akým pribúdajú v našej odbornej literatúre jeho texty súvisiace s upevňovaním normy a funkčnosti spisovnej slovenčiny, takým istým tempom rasie aj jubilant ako vedecká osobnosť, ktorá sústavne nielen dáva, ale aj pracuje na sebe. Tu máme na mysli predovšetkým priezračnosť jeho výrazu, prehľadnú kompozíciu publikovaných článkov a smerovanie k jadrú jazykovedných problémov. Takto sa J. Kačala prirodzenou cestou stáva autorom učebníc slovenského jazyka a zostavovateľom knižky *Kapitoly o slovenčine* (1976).

V istom zmysle syntézu jeho doterajšej vedeckej práce predstavuje koncepcná, ako aj redakčná a organizačná práca na *Krátkom slovníku slovenského jazyka*. Analogicky v týchto dňoch rozpracúva J. Kačala koncepciu akademickej syntaxe slovenského jazyka a koncepciu nových pravidiel slovenského pravopisu. Jubilant sa však zúčastnil aj na koncipovaní hesiel do 5. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (V—Ž). Jeho redakčná činnosť je z roka na rok bohatšia. V súčasnosti je hlavným redaktorom najpopulárnejšieho jazykovedného časopisu

Kultúra slova a členom redakčných rád časopisov Slovenská reč, Jazykovedný časopis a Slavica Slovaca. Zaslúžil sa o vydanie a aj zredigoval zborníky *Z teórie spisovného jazyka* (1979), *Obsah a forma v slovnej zásobe* (1984) i *Jazyková politika a jazyková kultúra* (1986) z vedeckých konferencií usporiadaných v Smoleniciach. Všetky zborníky vyšli vo vydavateľstve Veda. Závažnú a pritom i rozhodujúcu účasť na týchto konferenciách mal aj J. Kačala. Osobitne treba uviesť jeho redakčnú spoluprácu s Nakladateľstvom Pravda pri príprave 3. slovenského vydania *Zobraných spisov V. I. Lenina*.

Tematicky i žánrovo je bohatá činnosť riaditeľa J. Kačalu nielen v časopisoch SAV, ale aj ako autora popularizačných článkov v týždenníku Nedelňa Pravda, v denníku Práca, vo Večerníku a v rozhlasových jazykových reláciách.

Závažnejšie štúdie zo syntaxe a o kultúre reči publikoval v zahraničných časopisoch v NDR, Poľsku, ZSSR a pre zahraničných slovakistov v zborníku *Studia Academica Slovaca*. Paralelne prednášal na viacerých medzinárodných sympóziách a konferenciách. Ide najmä o články *Das sekundäre Prädikat und seine Position in der Struktur des slawischen Satzes* (*Zeitschrift für Slawistik*, 1969), *Kommunikation, Norm und Sprachkultur* (*Linguistische Studien*, 9, 1974), *Substancialnyje i nesubstancialnyje charakteristiki glagola* (Grammaticeskoje opisanije slavjanskich jazykov. Koncepicii i metody, 1974), *Grammatische und semantische Aspekte der syntaktischen Kondensation* (*Zeitschrift für Slawistik*, 1975), *Das Genus verbi, der Intenzionswert des Verbs und die Intenzionsstruktur des Satzes* (*Studia Grammatica*, 13), *O grammaticeskoj i semantičeskoj perspektive predloženijsa* (Problémy teorii grammaticeskogo zaloga, 1978) a ďalšie štúdie z lexikológie, lexikografie a gramatiky.

Riaditeľ PhDr. J. Kačala, DrSc., vykonával a vykonáva aj mnoho závažných funkcií v spoločenských organizáciách, ako aj vedecko-organizačných funkcií v rámci Slovenskej akadémie vied, resp. Československej akadémie vied. Bezprostredne po príchode na vedecké pracovisko vykonával funkciu vedeckého tajomníka ústavu; v rokoch 1968—1974 bol členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, 4 roky aj jeho tajomníkom. Roku 1971 sa stal vedúcim oddelenia jazykovej kultúry v ústave a v roku 1975 bol poverený funkciou koordinátora hlavnej úlohy jazykovedného výskumu v rámci štátnych programov základného výskumu na 6. päťročnicu. Od 1. februára 1981 je riaditeľom ústavu a tajomníkom Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení, od roku 1986 podpredsedom tohto kolégia. J. Kačala je od roku 1982 aj členom Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a členom rady kľúčového smeru VIII-8 zaradeného do ŠPZV v 7. päťročnici. Od roku 1985 je členom Československého komitétu slavistov a členom pléna a prezidia Slovenskej komisie pre vedecké hodnosti. V súčasnosti je členom, resp. aj predsedom viacerých komisií pre udeľovanie vedeckých hodností kandidáta alebo doktora filozofických vied. Zároveň je aj podpredsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Dôležité funkcie vykonával a vykonáva aj v KSČ, ROH a ZČSSP.

Riaditeľ J. Kačala sa zúčastňuje v socialistickej súťaži v ústave, dlhší čas bol vedúcim kolektívu súťažiaceho o titul brigáda socialistickej práce. Predsedníctvo SAV a Slovenský výbor Odborového zväzu pracovníkov školstva a vedy jeho pracovné výsledky ocenili titulom zaslúžilý pracovník SAV i čestným uznaním a titulom najlepši pracovník pracoviska SAV; od roku 1982 je jubilant nositeľom odznaku BSP II. stupňa.

Jubilant je dobre známy nielen v jazykovedných kruhoch, ale aj ako významný

kultúrno-spoločenský pracovník. Jeho koncepcie a vedecké práce sú založené na širokých kontextoch, na bohatých skúsenostiach a robené veľmi dôkladne, s presnosťou a usilovnosťou moderného vedeckého pracovníka. J. Kačala je v osobných vzťahoch ľudský a v názoroch alebo rozhodnutiach jednoznačný, zásadový a dôsledný. Osobitne podporuje úsilie mladých vedeckých pracovníkov a demokraticky prijíma pripomienky svojich kolegov. Jeho rozvážnosť ho profiluje ako perspektívneho vedúceho pracovníka vo vede. Už dnes patrí medzi popredných slovenských jazykovedcov. Do ďalších rokov mu úprimne želáme veľa zdravia a mnoho stimulov do nových činov vo vede i v spoločnosti.

J. Mistrik

Súpis prác Jána Kačalu za roky 1963–1985

Bibliografia jazykovedných prác J. Kačalu je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) menšie články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tej istej rubrike toho istého ročníka časopisu, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza edičná a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1963

K otázke nezhodného doplnku. — Slovenská reč, 28, 1963, s. 165–169.

III. diel Slovníka slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka. 3. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava 1963.] — In: Pravda, 11. 7. 1963, s. 4 (ref.).

1964

Jazyková poradňa. 3. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava 1964. — In: Pravda, 4. 5. 1964, s. 4 (ref.).

Vykanie — plurál úcty — onikanie. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 63. — Tamže: *Zazroň (zázroň)* (s. 63–64). — *Nitran — Nitrančan* (s. 64). — *Viac-menej* (s. 127). — *Hrešiť proti niečomu — hrešiť na čo* (s. 190–191). — *Keňa — Kenya* (s. 254–256).

1965

Slovník slovenského jazyka. 5. diel. V — Ž. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s. (spoluautori V. Budovičová, K. Buzássyová, O. Kajánová-Schulzová, F. Kočiš, Š. Michalus, M. Pisárčiková, V. Slivková, E. Smiešková, M. Šalingová, M. Urbančok, Š. Vragaš).

Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety? — Slovenská reč, 30, 1965, s. 223–232.

- IV. zväzok Slovníka slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka. 4. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava 1964.] — In: Pravda, 17. 1. 1965, s. 2 (ref.).
 Časticový výraz *len tak-tak že*. — Slovenská reč, 30, 1965, s. 314–315.
 Pred konferenciou jazykovedcov. — Večerník, 17. 6. 1965, s. 3 (o príprave konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.–23. 6. 1965 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).

1966

- [Diskusný príspevok na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.–23. 6. 1965 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach.] — Slovenská reč, 31, 1966, s. 100–101.
 V. diel Slovníka slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka. 5. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava 1965.] — In: Pravda, 4. 2. 1966, s. 2 (ref.).
 Učebnica dobrej slovenčiny. [Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava 1966.] — In: Pravda, 25. 8. 1966, s. 2 (ref.).
 Dopredaj — výpredaj. — In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 56–58. — Tamže: Súhrnné pomenovanie príslušníkov rodiny (s. 203–204). — *Togský či tožský?* (s. 243–244). — O väzbe slovesa *hrať* (s. 318–319). — *Motúz, šnúra, lano* (s. 360–361).
 Doc. dr. Jozef Ružička päťdesiatročný. — Pravda, 12. 1. 1966, s. 6.

1967

- Doplnok a intencná štruktúra. — Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 129–136. — Znovu publikované: Vtoroje skazujemoje i intencionnaja struktura. — In: Sbornik statej. 1956–1974. Red. A. G. Širokova. Moskva, Progress 1978, s. 255–264.
 O jazykovej stránke denníka Smena. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 77–80.
 Jazyková kultúra a rozkvet, resp. zbližovanie jazykov a národov. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 111–112. — Tamže: O prevencii v školskej jazykovej výchove (s. 273).
 Jazyk a jeho používatelia. — Pravda, 13. 5. 1967, s. 2.
 Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava 1966. — In: Pravda, 12. 1. 1967, s. 2 (ref.). — Ďalší autorov referát o tej istej publikácii: In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/1967, s. 189–191.
 Kľače — 2. pád Kľačí. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 88. — Tamže: Dĺžka v menách Ján a Jano (s. 88).
 Plurál skromnosti. — Kultúra slova, 1, 1967, s. 30. — Tamže: Topoľčiansky — „topoľčanský“ (s. 62). — V Starej Turej (na Starej Turej) (s. 63–64). — „Budeme zatvorení“? (s. 94–95). — Vypočítat — vyrátať (s. 95–96).

1968

- Intencia slovesného deja a stavby vety. — Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 57–64.
 Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava 1967. — In: Kultúra slova, 2, 1968, s. 181–182 (ref.).
 „Nazatiaľ“ — *nateraz, zatiaľ*. — Kultúra slova, 2, 1968, s. 254–255.
 Horký a horúci. — In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 100–102. — Tamže: Uzavrieť — *uzatvoriť* (s. 106–108). — *Vyslobodzovať* — „*vyprošťovať*“ (s. 115–116). — O častici *že* (s. 128–129). — O bezpredmetových a predmetových slovesách (s. 188–189). — *Zlaď, či zosúladiť* (s. 192–193). — Skloňovanie názvov *Dedinky* a *Mlynky* (s. 204–205).

— Ako hláska mäkké *ŕ* zasahuje do tvaroslovía (s. 206–207). — Kedy sa nemôže vyjadriť zhoda medzi podmetom a prísudkom? (s. 232–233). — O väzbe prídavného mena (s. 252–253). — Nezabúdajme na spojku *žeby!* (s. 253–254).
 Výskum súčasného spisovného jazyka. — Pravda, 16. 8. 1968, s. 7. — Tamže: Slovo na začiatok (11. 10., s. 7).
 Reči okolo reči. — Pionierske noviny, 18, 1967/1968, č. 22, s. 3; č. 24, s. 3; č. 26, s. 3; č. 28, s. 3; č. 30, s. 3; č. 32, s. 3; č. 37, s. 3.
 Jazykovedci o polstoročí spisovnej slovenčiny. — Nové slovo, 10, 1968, č. 20, s. 2 (program konferencie o spisovnej slovenčine v rokoch 1918–1968, konanej v dňoch 10.–12. 12. 1968 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).
 Prof. dr. J. Štolc šesťdesiatročný. — Učiteľské noviny, 18, 1968, č. 12, s. 7.

1969

Das sekundäre Prädikat und seine Position in der Struktur des slawischen Satzes. — Zeitschrift für Slawistik, 14, 1969, s. 700–710.
 Jazyková stránka školských učebníc. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 16, 1969/1970, s. 35–40.
 Jazyková stránka učebníc. — In: Besedy o slovenčine. Red. G. Horák. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1969, s. 118–134.
 Kritická pripomienka k pozn. 12 v článku O. Uličného K syntagmatické a transformační charakteristice doplnku (SaS, 30, 1969, s. 11–22). — Slovo a slovesnosť, 30, 1969, s. 336.
 Posledný zväzok Slovníka slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka. 6. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava 1968.] — In: Kultúra slova, 3, 1969, s. 92–94 (rec.).
 Jazykovedci a jazyková kultúra. — P 24 — Pravda na víkend, 2, 1969, č. 43, s. 6. — Tamže: Starostlivosť o spisovný jazyk (č. 43, s. 6).
 Konferencia o spisovnej slovenčine v r. 1918–1968. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 177–182 (správa o konferencii, konanej v dňoch 10.–12. 12. 1968 v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach).
 Stretnutie zástupcov dvoch akademických ústavov. — Slovenská reč, 34, 1969, s. 303–304 (správa o rokovaní delegácií spoločenských organizácií Ústavu pro jazyk český ČSAV a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, konanom v dňoch 20.–21. 3. 1969 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).
 Za J. Mihálom. — Ľud, 6. 8. 1969, s. 1.

1970

Intenčná hodnota slovesa *opršať*. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 271–274.
Dobšinská ladová jaskyňa — *Dobšinská Ladová Jaskyňa*. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 318.
Dožiť sa osemdesiatych ôsmich narodenín — *dožiť sa osemdesiatich ôsmich rokov*. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 94–95.
Zdravý — *zdravotný* — *zdravotnícky*. — Večerník, 26. 10. 1970, s. 2.
 Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 247–248 (správa o konferencii konanej v dňoch 8.–9. 12. 1969 v Trnave).

1971

Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
 Slová *radok* a *zákos* v Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 85–89.
 Sloveso, jeho intenčná hodnota, intencia slovesného deja a intenčná štruktúra vety. — In: Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej

- Języków Słowiańskich w Krakowie w dniach 3—5 grudnia 1969 r. Red. S. Urbańczyk. Wrocław — Warszawa — Kraków — Grańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1971, s. 71—82.
- Morfológia v Hattalovej Mluvnici jazyka slovenského. — In: Martin Hattala. 1821—1903. Red. J. Ružička. Trstená, Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej 1971, s. 61—64.
- Jeden typ prívlastku. (Príspevok k rozhraničeniu prívlastku a doplnku.) — In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 171—184.
- Prísudkové (vetnozákladové) sloveso v konštrukciách s doplnkom. — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 31—40.
- Teória a prax v jazykovej kultúre. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 65—67.
- Polstoročné jubileum. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 129—131 (k 50. výročiu založenia KSC).
- Nad publikáciou o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre. [Ružička, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava 1970.] — In: Kultúra slova, 5, 1971, s. 206—210 (ref.). — Ďalšie autorove referáty o tej istej publikácii: In: Nedeľná Pravda, 4, 1971, č. 6, s. 6. — Polstoročie slovenčiny. — Večerník, 3. 4. 1971, s. 5.
- Vhodný doplnok k jazykovému učivu. [Horecký, J. — Ružička, J.: Učebné texty slovenského jazyka pre 2. ročník gymnázií. Bratislava 1970.] — In: Kultúra slova, 5, 1971, s. 185—186 (ref.).
- Uschopniť — uschopňovať. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 188—189.
- Jazykovedci k výročiu strany. — Nedeľná Pravda, 4, 1971, č. 13, s. 7.
- Aby a žeby. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 8. — Tamže: Citoslovce ako prísudok (s. 33). — Častica že (s. 36—37). — Dopredaj a výpredaj (s. 58). — Dôstojný koho, čoho, nie „komu, čomu“ (s. 61). — Horúci a horký (s. 83). — Králikovci, nie „Králikovi“ (s. 118). — Mlynky (s. 151). — Motúz, šnúra, lano (s. 153). — Podiel — podiely, ale sysel — sysle (s. 208). — Togsý a tožský (s. 300). — Uzavrieť a zatvoriť (s. 313—314). — Vyslobodzovať (s. 333). — Zladiť (s. 353). — Zosilniť, zosilniť sa a zosilniť niečo (s. 356). — 2. vyd. 1974 (so zmeneným stránkovaním).
- Možno kladne vyhovieť niečomu? — Večerník, 15. 2. 1971, s. 7. — Tamže: Vladimír Clementis o slovenčine (12. 5., s. 5).
- Vedecká konferencia o diele Martina Hattalu. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 125—127 (správa o vedeckej konferencii o jazykovednom diele Martina Hattalu, konanej dňa 22. 10. 1970 v Trstenej).
- Slovenský jazykovedec Martin Hattala. — Večerník, 3. 11. 1971, s. 5 (k 150. výročiu narodenia).

1972

- Jazyková kultúra a jazyková výchova v Kultúre slova. — Kultúra slova, 6, 1972, s. 3—5.
- Spôsoby zmeny intenznej hodnoty slovesa. — Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 153—158.
- [Diskusný príspevok.] — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972, s. 277—280 (k príspevku J. Findru).
- Starosti s ľudovou etymológiou. — Kultúra slova, 6, 1972, s. 177—180.
- Novosť — množ. číslo novosti. — Kultúra slova, 6, 1972, s. 190.
- [Čo sa mi páči a čo nepáči v jazykovej kultúre.] — Javisko, 4, 1972, s. 13.
- Kladný postoj k spisovnej reči. — Večerník, 3. 5. 1972, s. 5. — Tamže: Liečivá rastlina — liečebná metóda (13. 12., s. 5).

1973

- Dve poznámky o Czambelovom ponímaní morfológie a syntaxe. — In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 103—105, rus. res. s. 232, nem. res. s. 236.
- Spájateľnosť substantív *favorit* a *ašpirant*. — Slovenská reč, 38, 1973, s. 335—340.
- Doplňok v štruktúre vety. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1973, s. 61—77.
- Dvadsaťpäť rokov. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 33—35 (k 25. výročiu februára 1948).
- Syntaktický výskum slovenčiny v ostatnom desaťročí. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 262—271.

Sloveso, jeho intenčná hodnota, intencia slovesného deja a intenčná štruktúra vety. Tézy prednášky v JS dňa 16. 3. 1972. — Jazykovedné aktuality, 10, 1973, s. 25.

Starostlivosť o spisovnú ruštinu v ZSSR. — Nedeľná Pravda, 6, 1973, č. 26, s. 6. — Tamže: O potrebe učiť sa spisovnú reč (č. 38, s. 6); (č. 43, s. 6).

Nedeliteľný — neoddeliteľný. — Práca, 9. 4. 1973, s. 3.

Rytmický zákon. — Javisko, 5, 1973, s. 247.

Pečňa — pečniansky. — Večerník, 9. 11. 1973, s. 5.

Štvrtstoročie v jazykovede. — Večerník, 21. 2. 1973, s. 5.

Záhrebská slavistická letná škola. — Slavica Slovaca, 8, 1973, s. 105—106 (správa o letnej škole konanej v dňoch 23. 7. — 13. 8. 1972 v Dubrovniku a v Záhrebe).

Zo súčasnej marxistickej jazykovedy. — Novosti vedy a techniky, 2, 1973, č. 7, s. B 9—10 (správa o sympóziu o teoretických otázkach gramatickej stavby jazykového systému, konanom v dňoch 27.—29. 11. 1972 v Berlíne, a o sympóziu o vzájomnej súvislosti medzi dejinami spoločnosti a jazyka, konanom v dňoch 30. 11. — 1. 12. 1972 v Berlíne).

1974

- Kommunikation, Norm und Sprachkultur. — In: Linguistische Studien. 9. Reihe A. Arbeitsberichte. Red. P. Suchsland et al. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1974, s. 59—65.
- Prečo sa treba učiť spisovný jazyk. — Kultúra slova, 8, 1974, s. 33—38.
- Substanciaľnyje i nesubstanciaľnyje charakteristiki glagola. — In: Grammaticeskoje opisanije slavjanskich jazykov. Konceptii i metody. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1974, s. 38—47.
- Tridsiate výročie Slovenského národného povstania. — Kultúra slova, 8, 1974, s. 225—226.
- Spolupráca Jazykovedného ústavu a Nakladateľstva Pravda. — Správy Slovenskej akadémie vied, 10, 1974, č. 7, s. 37—39. — Ďalší autorov článok o spolupráci: Príkladná iniciatíva. — Pravda, 7. 5. 1974, s. 5.
- Oslobodenie — medzník aj vo vývine jazyka. — Večerník, 8. 5. 1974, s. 5.
- Studia Academica Slovaca. 1. Red. J. Mistrík. Bratislava 1972; 2. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973. In: Slovenská reč, 39, 1974, s. 377—379 (ref.).
- Mäkké *ď* ako hláska a ako písmeno. — Kultúra slova, 8, 1974, s. 126. — Tamže: Písanie skratky *v. r.* za menom (s. 286).
- Systém a zákonitosti jazyka. — Nedeľná Pravda, 7, 1974, č. 12, s. 6. — Tamže: Posilňovanie systémovosti jazyka (č. 16, s. 6).

108

Jazyk, gramatika, pravopis. — *Práca*, 14. 1. 1974, s. 3. — Tamže: *Pracovná cesta* (7. 10., s. 3).
 Komu chutia *sviečkové rezy*? — *Večerník*, 1. 2. 1974, s. 5. — Tamže: *Konceptný nie je konceptný* (20. 9., s. 3).
 Spisovná slovenčina. — *Československý svět*, 29, 1974, č. 8, s. 9.
 Záhrebská slavistická škola 1973. — *Slavica Slovaca*, 9, 1974, s. 100–101 (správa o kurze konanom v dňoch 23. 7. – 5. 8. 1973 v Dubrovniku a v dňoch 6. 8. – 12. 8. 1973 v Záhrebe).

1975

Slovesný rod a pasívum v spisovnej slovenčine. — In: *O slovenčine pre slovenčinárov*. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 106–130.
 Grammatische und semantische Aspekte der syntaktischen Kondensation. — *Zeitschrift für Slawistik*, 20, 1975, s. 797–800.
 Aktuálnosť jazykovej kultúry. — In: *Zborník z konferencie o vyučovaní slovenského jazyka a literatúry na bratislavských školách II. cyklu*. Red. J. Ballay. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 106–112.
 Socialistická spoločnosť a spisovný jazyk. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 3–8.
 Výskum jazykovedného diela Martina Hattalu v SAV. — In: *Práce z dějin slavistiky*. 2. Red. M. Kvapil. Praha, Universita Karlova 1975, s. 91–94.
 Tridsať rokov rozvoja slovenčiny. — *Pravda*, 21. 8. 1975, s. 5.
 Kočíš, F.: Zložené súvetie v slovenčine. Bratislava 1973. — In: *Jazykovedný časopis*, 26, 1975, s. 99–102 (rec.).
 Dva významy prídavného mena *konceptný*. — *Slovenská reč*, 40, 1975, s. 63–64.
 Na veži odbili dve hodiny? — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 118–119. — Tamže: Funkcia inštrumentálu pôvodcu vo vete (s. 174–175). — *Spekavý – spekavosť* (s. 314–315). — Morfematické členenie slovesa *hriať – hrejem* (s. 357).
 Komárňanci – Komárňania. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 282–283.
 O opisnom pasíve. — *Nedeľná Pravda*, 8, 1975, č. 4, s. 6.
 Zámenne tvary *mňa* a *ma*. — *Práca*, 3. 11. 1975, s. 3.
 Konferencia bratislavských učiteľov slovenčiny. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 247–248 (správa o konferencii konanej dňa 26. 3. 1975 v Bratislave).
 Profesor Jozef Ružička šesťdesiatročný. — *Jazykovedný časopis*, 26, 1975, s. 182–185.

1976

Gramatická a sémantická perspektíva vety. — *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 9–18, nem. res. s. 18.
 Sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny*. — *Slovenská reč*, 41, 1976, s. 133–137.
 Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti. — *Kultúra slova*, 19, 1976, s. 193–196.
 Das Genus verbi, der Intensionswert des Verbs und die Intensionsstruktur des Satzes. — In: *Satzstruktur und Genus verbi*. (Studia Grammatica. 13.) Red. R. Lötzsch — R. Ružička. Berlin, Akademie-Verlag 1976, s. 137–138.
 Výskum slovenskej syntaxe v ostatnom desaťročí. — In: *Kapitoly o slovenčine*. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 68–78.

Predhovor. — In: *Kapitoly o slovenčine*. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 3–4.

Slovenská reč, 52, 1987, č. 2.

109

- Pridávne mená *obvodný* a *obvodový*. — Kultúra slova, 10, 1976, s. 92—93. — Tamže: *Výskum a prieskum* (s. 188).
- Uprostred májových výročí. — Nedeľná Pravda, 9, 1976, č. 20, s. 6. — Tamže: Pokrokové tradície v jazykovej kultúre (č. 22, s. 6).
- Slová *výskum* a *prieskum*. — Práca, 9. 8. 1976, s. 3.
- Stojaci — stojáci — stojatý*. — Večerník, 16. 7. 1976, s. 3.
- Medzinárodná vedecká konferencia o diatézach a slovesných rodoch v Leningrade. — Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 198—199 (správa o konferencii konanej v dňoch 21.—24. 10. 1975).
- Jazykovedný ústav L. Štúra. — Československý svet, 31, 1976, č. 6, s. 9.
- Jubileum jazykovedca. K šesťdesiatke profesora J. Ružičku. — Práca, 9. 1. 1976, s. 7.

1977

- Pojem intencia slovesného deja v slovenskej jazykovede. — In: *Studia Academica Slovaca*. 6. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1977, s. 221—235.
- Závazné a voľné príslovkové určenia. — In: Zasedanie na Komisijskate za analiz na gramatičnite strukturi na slavianskite ezici pri Meždunarodni komitet na slavistite. (Predvaritelni materiali.) Čast vtora. Sofija 1977, s. 21—28.
- Slovesá typu *sviatkovať* v slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 147—155.
- Kultivovanie spisovného jazyka. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 129—135.
- Kultúra slova na začiatku druhého desaťročia. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 3—5.
- Šesťdesiat rokov od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 289—291.
- Kniha o Latinskej Amerike. [Galeano, E.: *Otvorené žily Latinskej Ameriky*. Prel. V. Oleriny. Bratislava 1974.] — In: Kultúra slova, 11, 1977, s. 220—222 (posudok jazykovej stránky prekladu).
- Slovenský preklad Poľovníctva. [Forst, P. a kol.: *Poľovníctvo*. Prel. O. Sedláková — J. Sardel. Bratislava 1976.] — In: Kultúra slova, 11, 1977, — s. 359—362 (posudok jazykovej stránky prekladu).
- Súčasnité obdobie spisovnej slovenčiny. — Nedeľná Pravda, 10, 1977, č. 8, s. 6.
- Správny odbor*. — Práca, 18. 7. 1977, s. 3.
- Jazyková kultúra v praxi. — Smeňa na nedeľu, 12 (30), 1977, č. 22, s. 7.
- Samotáři — samotáři*. — Večerník, 16. 9. 1977, s. 3. — Tamže: *Vyvarovať sa neprijemností* (9. 12., s. 3).

1978

- Obsah a forma v syntaxi. — Slovenská reč, 43, 1978, s. 352—358.
- Die Verbindbarkeit des Verbs und seine Charakteristichen. — In: *Recueil linguistique de Bratislava*. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 135—144.
- Intencia slovesného deja v aktívnych a pasívnych vetách. — In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. *Lingvistika*. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1978, s. 117—123.
- O gramatičeskoj i semantičeskoj perspektive predloženijsa. — In: *Problemy teorii gramatičeskogo zaloga*. Red. V. S. Charkovskij. Leningrad, Nauka 1978, s. 87—93.
- Doplňok a prívlastok. — In: *Studia Academica Slovaca*. 7. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1978, s. 157—169.
- Konštrukcie s inštrumentálom pôvodcu deja. — Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 33—46, rus. res. s. 47.

- Slovesá v spojeniach so substantívom *pozornosť*. — Slovenská reč, 43, 1978, s. 139—146.
- Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied. — Kultúra slova, 12, 1978, s. 193—198.
- Tridsiate výročie februárového víťazstva. — Kultúra slova, 12, 1978, s. 33—35.
- Kodifikačná práca jazykovedcov v oblasti spisovného jazyka. — Správy. Interný bulletin pre členov Zväzu slovenských dramatických umelcov, 1978, č. 2, s. 26—32.
- Die Intention der Verbalaktion in den Aktiv- und Passivsätzen — In: Knjiga referata sažeci. 1. A — K (VIII medunarodni slavistički kongres. Zagreb 3—9 IX 1978. Ljubljana.) Red. I. Frangeš et al. Zagreb, Medunarodni slavistički centar SR Hrvatske 1978, s. 398.
- Poproduktívny a postproduktívny. — Kultúra slova, 12, 1978, s. 187—188. — Tamže: Nové sloveso *spojazdniť* (s. 318—319).
- Nadväzovať — nadväzný. — Práca, 2. 1. 1978, s. 3. — Tamže: Víťazný február (20. 2., s. 3). — *Práceschopný a pracovne neschopný* (21. 8., s. 3). — *Bratia Šťastnovci* (16. 10., s. 3).
- Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. — Slovenská reč, 43, 1978, s. 295—302.

1979

- Slovenský jazyk. Experimentálna učebnica pre 7. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 240 s. (spoluautorky V. Betáková, M. Zahrádková, Ž. Tarcalová).
- Spájateľnosť v jazyku a spájateľnosť v mimojazykovej skutočnosti. — In: K marxistické metodologii v jazykovedě. Red. Š. Peciar — J. Popela. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 147—149.
- Spoločenské a odborné východiská práce v oblasti jazykovej kultúry. — In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Sprac. oddelenie jazykovej kultúry Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením J. Kuchařa. Praha, Academia 1979, s. 70—73.
- Výhľady na kultivovanie jazyka. — In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 161—169.
- Lexikálne varianty frazeologizmu *rastú ako huby po daždi*. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 261—265.
- Neosobné slovesá so slovotvorným formantom *sa*. — Slovenská reč, 44, 1979, s. 321—327.
- Primkýnanie ako spôsob realizácie syntagmatického vzťahu. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 44—48, rus. res. s. 48.
- Diskusný príspevok. — In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND (Bratislava 17. júna 1978). Red. J. Slivko. Bratislava, Zväz slovenských dramatických umelcov 1979, s. 26—30.
- Jazyková a štylistická stránka publikácie o starom Slovensku. [Dvořák, P.: Odkryté dejiny. (Staré Slovensko.) Bratislava 1976.] — In: Kultúra slova, 13, 1979, s. 38—92 (posudok jazykovej stránky publikácie).
- Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 1. Red. J. Scharnhorst — E. Ising. Berlin 1976. — In: Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 182—184 (ref.).
- Slovník slovenskej spisovnej výslovnosti. [Král. Á.: Průručný slovník slovenskej vý-

- slovnosti. Bratislava 1979.] — In: Správy. Interný bulletin pre členov Zväzu slovenských dramatických umelcov, 1979, č. 2, s. 28–30 (rec.).
- Dnes vás vyskúša PhDr. Ján Kačala, CSc., samostatný vedecký pracovník SAV, vedúci oddelenia jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, z toho, čo viete o kultúre slovenského jazyka. — Život, 29, 1979, č. 3, s. 58.
- Významy slova *socializácia*. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 26–27. — Tamže: Voľný a tesný prístavok (s. 255–256).
- V budúcom týždni, na budúci týždeň. — Práca, 19. 2. 1979, s. 3. — Tamže: *Predpoklady na štúdium* (2. 5., s. 4). — *Vzťah a pomer* (23. 7., s. 3). — *Miliónty, miliardy* (17. 12., s. 3).
- Kvalitatívny a kvalitný. — Večerník, 26. 1. 1979, s. 3. — Tamže: Čo je gramatická zhoda? (28. 4., s. 3). — *Mať vzťah k hudbe* (29. 6., s. 3). — Čo na koniec riadka? (17. 8., s. 3). — *Kúpiť v Klenotách?* (30. 11., s. 3).
- Šesťdesiatka Gejzu Horáka. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 55–56.

1980

- Sloveso a sémantická štruktúra vety. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora filologických vied. Bratislava, Slovenská akadémia vied — Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení 1980. 44, 2 s.
- Príznačково spojené vetné členy. — In: Otázky slovanskej syntaxe. IV/2. Red. M. Grepl. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1980, s. 185–189.
- Intenčné homonymá. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 115–120.
- Zámernosť a nezámernosť ako komponenty sémantiky slovesa. — Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 131–139, rus. res. s. 139.
- Sprachsituation und Sprachkultur. — In: Linguistische Studien. A. Arbeitsberichte 72/1. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 1980, s. 129–136.
- Jazyková situácia a jazyková kultúra. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 65–70.
- Preklady Leninových diel do slovenčiny a jazyková kultúra. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 326–328.
- Výročie oslobodenia. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 129–130.
- Poznaním proti mýtom. Causerie o jazyku a jazykovede. — Pravda, 25. 4. 1980, s. 5.
- Slovná zásoba spisovnej češtiny v jednom zväzku. [Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipce — F. Daneš. Praha 1978.] — In: Slovenská reč, 45, 1980, s. 183–187 (ref.).
- Vítame Česko-slovenský slovník. [Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava 1979.] — In: Kultúra slova, 14, 1980, s. 186–188 (rec.).
- Stornovať — nedok. stornúvať. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 111–112.
- Racionalizovať a zracionalňovať. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 30–31. — Tamže: *Orenburg — orenburský* (s. 62). — Kto môže rokovať? (s. 94–95). — *Stávajúci = jestvujúci* (s. 381–382).
- Sloveso objektivizovať. — Práca, 11. 8. 1980, s. 3.
- Severný a severský. — Večerník, 19. 9. 1980, s. 3.
- O prekladoch klasikov. — Večerník, 18. 4. 1980, s. 7 (správa o seminári a prekladaní spisov klasikov marxizmu-leninizmu do slovenčiny, konanom dňa 14. 4. 1980 v Bratislave).
- Seminár o prekladaní klasikov marxizmu-leninizmu do slovenčiny. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 321 (úvodné slovo k základným textom, ktoré boli prednesené na seminári konanom dňa 14. 4. 1980 v Bratislave).
- Šesťdesiatka prof. Jána Horeckého. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 25–26.

1981

- K procesu prehodnotenia tzv. ľudových slov na hovorové. — Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 155–158.

- Slovnodruhová a štylistická platnosť slova *koľkáty*. — Slovenská reč, 46, 1981, s. 232—233.
- Dvočlenná spojka *ešte (ani)* — *(a) už*. — Slovenská reč, 46, 1981, s. 321—325.
- Sémantika a tvorenie slovies typu *znevýhodniť* a *znevýhodniť*. — Slovenská reč, 46, 1981, s. 18—28.
- Sémantická štruktúra vety. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 45—52.
- Sémantika vety. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 28, 1980/1981, s. 197—204.
- Podnety zo zjazdov. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 257—260.
- Záver k syntaktickej sémantike. — In: Jazykovedné štúdie 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 285—286.
- Nitran a *nitran*. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 126.
- Slovo v škole. — Nedeľná Pravda, 14, 1981, č. 35, s. 7.
- Možno *preškoliť tému*? — Večerník, 6. 2. 1981, s. 3. — Tamže: Podnety zo XVI. zjazdu KSC (8. 5., s. 3).
- Šesťdesiatpäť rokov Jozefa Ružičku. — Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 79—80. — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Profesor Jozef Ružička šesťdesiatpäťročný. — Večerník, 16. 1. 1981, s. 3.

1982

- Slovenský jazyk pre 7. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 224 s. — 2. vyd. 1984 (spoluautorky V. Betáková, M. Zahrádková, Z. Tarcalová).
- Die grammatische und die lexikalische Seite des Syntagmas (am Material der slowakischen Sprache). — In: Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht. Red. G. Jäger — R. Heinisch. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1982, s. 63—75.
- Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam. — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 159—171, rus. res. s. 171.
- Sémantická štruktúra vety a obsah vety. — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 3—10, rus. res. s. 10.
- Sémantika a veta. — In: Študijské texty zo slovenského jazyka a literatúry pre učiteľov stredných škôl. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 111—132.
- Ijerarchizácia atributov v slovackom jazyke. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 77—92.
- Polovetné konštrukcie v slovenčine. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 353—369.
- Aspekte der Kultivierung der Literatursprache. — In: Probleme der Literatursprache und der Sprachkultur in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft. (Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte.) Red. W. Bahner et al. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 1982, s. 1—16.
- Hromadné oznamovacie prostriedky a jazyková kultúra. — In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrik. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 16—22. — Znovu publikované pod rovnakým názvom: Kultúra slova, 16, 1982, s. 225—230.

Úvodné slovo. — Kultúra slova, 16, 1982, s. 129—130.

[Diskusné príspevky na vedeckej konferencii o syntaxi a jej vyučovaní, konanej v dňoch 11.—14. 9. 1979 v Nitre.] — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 161—162, 343—345 (k príspevkom L. Nováka, F. Daneša, P. Hausera, O. Hábovčíka a F. Kočiša).

Aktuálne otázky jazykovej kultúry. — Pravda, 24. 8. 1982, s. 5.

Predložky a koniec riadka. — Večerník, 2. 7. 1982, s. 3.

Aká si, spisovná slovenčina? — Nedeľná Pravda, 15, 1982, č. 25, s. 4—5 (spoluúčastník besedy pripravenej J. Šimulčíkovou).

Slovenčina plachty napína. Zhovárame sa s riaditeľom Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV PhDr. Jánom Kačalom, CSc. — Večerník, 5. 3. 1982, s. 6—7 (rozhovor pripravila Z. Kristová-Jarošová).

K sedemdesiatke člena korešpondenta SAV Eugena Paulinyho. — Správy Slovenskej akadémie vied, 18, 1982, č. 11, s. 44—46.

1983

Lexikologische, lexikographische und normative Problematik des einbändigen Wörterbuchs der slowakischen Schriftsprache der Gegenwart. — In: Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. Analysen — Probleme — Vorschläge. (Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte.) Red. J. Schildt — D. Viehweger. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 1983, s. 349—364 (spoluautorka M. Pisárčiková).

Subštandardné slová v Krátkom slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč, 48, 1983, s. 289—293.

Podstatné mená *potivost* a *potenie*. — Kultúra slova, 17, 1983, s. 234—237.

Súčasný výskum spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry. — Kultúra slova, 17, 1983, s. 257—264.

Současný stav a perspektivy popularizace jazykovědy, resp. slovenštiny. Prel. B. Poštolková. — Naše reč, 66, 1983, s. 256—258.

Pracovné projekty a plány jazykovedných pracovísk. — In: Studia Academica Slovaca. 12. Red. J. Mistřík. Bratislava, Alfa 1983, s. 259—270.

Pripravujú Krátky slovník. (K poznámke: Bez slovníka slovenského jazyka a...) — Práca, 20. 9. 1983, s. 4 (o príprave Krátkeho slovníka slovenského jazyka v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV).

Vzťahy medzi gramatickou a sémantickou štruktúrou vety. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 2, 1983, č. 2, s. 19—21 (tézy prednášky konanej dňa 26. 4. 1983 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Daneš, F. — Hlavsa, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha 1981. — In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 69—71 (rec.).

Premenlivosť jazyka. — Nové slovo, 25, 1983, č. 22, s. 16. — Tamže: Hodnoty jazyka (č. 23, s. 16).

Most — z mosta. — Večerník 7. 10. 1983, č. 3.

Člen korešpondent SAV Eugen Pauliny (13. 12. 1912 — 21. 5. 1983). — Věstník Československé akademie věd, 92, 1983, s. 378—381.

1984

Príprava nových pravidiel slovenského pravopisu. — In: Studia Academica Slovaca. 13. Red. J. Mistřík. Bratislava, Alfa 1984, s. 267—278.

Obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku.

114

- In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 22—34.
- Slovo *ťažko* ako príslovka a ako časť. — Kultúra slova, 18, 1984, s. 193—197.
- Die Beziehungen zwischen grammatischer und semantischer Satzstruktur. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 199—206.
- Otvárací prejav. — In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 5—9.
- Zhrnutie. — In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 391—393.
- Jazykoveda a súčasnosť. — Nové slovo, 26, 1984, č. 24, s. 23.
- Neinformovanosť? — Nové slovo, 26, 1984, č. 28, s. 22 (k príspevku: Kapolka, B.: O jazyku. — Nové slovo, 26, 1984, č. 7, s. 16).
- Východiská a ciele prípravy novej pravopisnej príručky. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 3, 1984, č. 2, s. 13—16 (tézy prednášky konanej dňa 24. 1. 1984 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
- Prínos do jazykovej kultúry. — Nové slovo, 26, 1984, č. 5, s. 20—21.
- Sémantická štruktúra vety v konfrontačnom aspekte. [Béličová, H.: Sémantická štruktúra vety a kategórie pádu. (Príspevek k porovnávaci syntaxi ruské a české jednoduché vety.) Praha 1982.] — In: Slavica Slovaca, 19, 1984, s. 80—84 (rec.; spoluautorka K. Buzássyová).
- PhDr. Ján Kačala, CSc.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. — Věstník Československé akademie věd, 94, 1984, s. 27 (anotácia doktorskej dizertácie).
- Vedecká konferencia o teoretických otázkach marxistickej jazykovedy. — Správy Slovenskej akademie vied, 20, 1984, č. 1, s. 32—35 (správa o konferencii konanej v dňoch 21.—23. 11. 1983 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach). — Ďalšie autorove správy o konferencii: Teoretické otázky. — Nové slovo, 26, 1984, č. 1, s. 16. — Konferencija po teoretičnite vāprosi na marksistskoto ezikoznanie. Prel. M. Bujuklieva. — Šāpostavitelno ezikoznanie (Sofija), 10, 1975, č. 1, s. 126—127.

1985

- Východiská a ciele prípravy novej pravopisnej príručky slovenčiny. — Slovenská reč, 50, 1985, s. 11—18.
- K ontológii jazykového významu. — In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 47—50.
- Koncepcia nového výkladového slovníka slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1985, s. 297—312.
- Semantisches und Grammatisches im Satz. Prel. G. Nolte. — Zeitschrift für Slawistik, 30, 1985, s. 37—40.
- Grammatik und Semantik im Satzbau. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 17—22.
- Jazyková kultúra a preklad. — Kultúra slova, 19, 1985, s. 65—71, 116—122.
- Štyridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy. — Slovenská reč, 50, 1985, s. 129—167 (spoluautori J. Bosák, K. Buzássyová, L. Dvonč, J. Horecký, F. Kočíš, M. Majtán, J. Mistrik, I. Ripka, E. Sekaninová).
- [Úvodné slovo.] — In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 9—13.
- Diskusný príspevok PhDr. Jána Kačalu, DrSc., riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, na aktíve pracovníkov spoločenskovedných ústavov SAV dňa 7. februára 1985. — Správy Slovenskej akademie vied, 21, 1985, č. 3, s. 42—47.

- [Diskusný príspevok na zasadaní Komisie pre štúdium gramatickej stavby slovan-
ských jazykov, konanom v dňoch 16.–20. 5. 1985 v Budyšíne, NDR.] — Zeitschrift
für Slawistik, 30, 1985, s. 118 (k príspevku R. Löttscha).
- Sémantická perspektíva vety a synonymia viet. — Zápisník slovenského jazykovedca.
Bulletin slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 4, 1985, č. 3, s. 13–14 (tézy
prednášky konanej dňa 6. 12. 1984 v slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV
v Bratislave).
- Štyridsať rokov slovistiky na Slovensku. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bul-
letin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 4, 1985, č. 3, s. 36–38 (tézy pred-
nášky konanej dňa 16. 4. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri
SAV v Nitre).
- Štyridsať rokov v jazykovede. — Práca, 9. 4. 1985, s. 5.
- Jazyková politika na vedeckej konferencii. — Pravda, 14. 5. 1985, s. 5 (správa o ve-
deckej konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spo-
ločnosti, konanej v dňoch 17.–19. 4. 1985 v Domove vedeckých pracovníkov SAV
v Smoleniciach).

Edičná činnosť

- Vlado Clementis o slovenčine. (Ukážky vybral J. Kačala.) — Kultúra slova, 5, 1971,
s. 135–137.

Redakčná činnosť

- Kultúra slova, 5, 1971, č. 2–10 — 19, 1985 (člen red. rady, hlavný redaktor).
Slovenská reč, 36, 1971 — 50, 1985 (člen red. rady).
Kapitoly o slovenčine. — Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976 (re-
daktor).
Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979 (vedecký redaktor).
Jazykovedný časopis, 33, 1982 — 36, 1985 (člen red. rady).
Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
1984 (vedecký redaktor).
Slavica Slovaca, 19, 1984 — 20, 1985 (člen red. rady pre jazykovednú časť).

Zostavil L. Dvonč

Za profesorom Štefanom Krištofom

Začiatkom októbra 1986 odišiel navždy vo veku sedemdesiatdva rokov prof.
PhDr. Štefan K r i š t o f, CSc. Učiteľskej práci sa venoval s malými prestávkami
viac ako štyri desaťročia, od roku 1959 až do odchodu do dôchodku v roku 1976
pôsobil ako vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty
v Nitre. Popri svojom učiteľskom povolaní od roku 1945 vykonával rozličné
verejné a stranické funkcie. Prof. Š. Krištof bol nositeľom Radu práce a viace-
rých pamätných medailí.

V slovenskej jazykovednej literatúre sa s menom Š. Krištofa stretávame po-
merne neskoro. Prvým predmetom jeho vedeckého záujmu sa stali tzv. Čaj-
kovské zápisnice, obecné protokoly z Čajkova v okr. Levice zo 17. a 18. storočia.
Potom sa Š. Krištof zamerával najmä na dialektologickú a onomastickú problema-
tiku. Najvýznamnejšou jeho prácou z oblasti onomastiky je monografia *Osobné
mená býv. Tekovskej stolice* (1969); konfrontoval v nej poznatky súčasnej slo-

venskej antroponomastiky s antroponymickým materiálom z Tekova, ktorý sám zozbieral a zhromaždil. Škoda, že sa mu nepodarilo vydať zozbieraný veľký, relatívne úplný materiál terénnych názvov z bývalej Tekovskej stolice, súčasne a sčasti aj historické chotárne názvy z viac ako 200 obcí. Tento cenný materiál je však prístupný v kartotéke vlastných mien Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Napísal aj niekoľko štúdií o študentskom slangu v slovenčine.

Prof. Š. Krištof sa so zápalom zúčastňoval na organizovaní heuristického výskumu slovenských vlastných mien i slovenských nárečí. Aktívne vystúpil na viacerých vedeckých podujatiach, bol aktívnym účastníkom slovenských onomastických konferencií a v nejednom prípade aj jedným z ich organizátorov. Bol členom Slovenskej dialektologickej komisie, aktívnym členom predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie a viacročným členom výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a predsedom jej nitrianskej pobočky.

Česť jeho pamiatke!

M. Majtán

Súpis prác prof. Štefana Krištofa za roky 1974–1983

Táto bibliografia nadväzuje na súpis prác prof. Štefana Krištofa za roky 1946–1973 od L. Dvonča (Slovenská reč, 39, 1974, s. 111–114). K predchádzajúcemu súpisu uvádzame doplnok. Touto bibliografiou uzatvárame súpis prác prof. Š. Krištofa za roky 1946–1983. Osobitne bola publikovaná bibliografia jeho onomastických prác za roky 1946–1973: Dvonč, L.: Súpis onomastických prác prof. Š. Krištofa za roky 1946–1973. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4.–6. apríla 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 297–299.

Pripájame literatúru o prof. Š. Krištofovi (jubilejné články, nekrológy, encyklopedické heslo).

a) Doplnok k bibliografii za roky 1946–1973

1970

J. Damborský – významný jazykovedec. – Nitriansky hlas, 11, 1970, č. 33, s. 3.

b) Bibliografia za roky 1974–1983

1974

Jazyk — reč; veda — jazykoveda a ideológia. — In: Veda a ideológia. Red. A. Popovič. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1974, s. 118–131.

Adjektívum *otný*. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23–24. 1971–1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 227–230.

Mládežnícky slang. — In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 83–110.

Československá onomastika. Vývin, stav, úlohy a perspektívy. — In: O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974, s. 170–177.

1975

- O niektorých chotárnych názvoch v Tekove. — *Onomastica*, 20, 1975, s. 99—142.
- Mládežnícky slang. — In: *Különlenyomat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből*. Szeged 1975, s. 169—181, nem. res. s. 181—182, maď. res. s. 182.
- O jednej skupine chotárnych názvov v Tekove. — *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 16, 1975, s. 267—275.
- O niektorých chotárnych názvoch v Tekove. — In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre*. 23. Jazyk a literatúra. Red. Š. Krištof et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 9—23.
- Správa o jazykovednej vedeckovýskumnej činnosti katedier slovenského jazyka na filologických a pedagogických fakultách na Slovensku za rok 1974. — *Slovenská reč*, 40, 1975, s. 241—245 (spoluautor).

1976

- Problematika kartografovania priezvisk. — In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Blichá — M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 47—51.
- Eliptické chotárne názvy v Tekove. — In: *VI. slovenská onomastická konferencia*. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 195—198.

1977

- Diskusný príspevok Š. Krištofa. — In: *Jazykovedné štúdie*. 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 42—44 (k referátu R. Krajčoviča).

1978

- Mládežnícky slang a jeho diferenciácia. — In: *Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977*. Red. L. Klimeš. Plzeň, Samostatná pedagogická fakulta v Plzni 1978, s. 43—49.
- Onomastický výskum bývalej Tekovskej stolice. — *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 19, 1978, s. 372—383.

1979

- Ján Damborský — život a dielo. — In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. Roč. 14. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 77—84, rus. a nem. res. s. 85.

1980

- Frazeológia mládežníckeho slangu. 1. — In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica*. 30. 1979. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 123—130.

Odraz výrobnéj činnosti človeka v tekovskej toponymii. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 87—91.
Slovotvorné typy chotárnych názvov v bývalej Tekovskej stolici. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 21, 1980, s. 423—435.

1983

Buržoázno-nacionalistická koncepcia pri názvoch ulíc. — In: Slavica Pragensia. 19. 1976. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 4—5.) Red. M. Romportl et al. Praha, Univerzita Karlova 1983, s. 69—73, fr. res. s. 73.

Fyzickogeografické termíny v toponymii Tekova. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 186—189.

Literatúra

Majtán, M.: Prof. Štefan Krištof šesťdesiatročný. — Slovenská reč, 39, 1974, s. 110—111.
Majtán, M. — Horváth, Š.: Štefan Krištof. — Onoma, 18, 1974, s. 315—316 (zdravica k 60. narodeninám na 6. slovenskej onomastickej konferencii, konanej v dňoch 4.—6. 4. 1974 v Nitre; nem.).

Majtán, M.: Prof. PhDr. Štefan Krištof, CSc. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 295—296.

Krištof, Štefan. — In: Encyklopédia Slovenska. 3. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1979, s. 242 (heslo).

Zostavil L. Dvonč

Za Jánom Garajom

Dňa 13. 10. 1986 zomrel v Bratislave po dlhšej chorobe Ján Garaj, stredoškolský profesor a bývalý pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. Narodil sa 10. 9. 1907 v Cinobani v roľníckej rodine. Študoval na gymnáziu v Lučenci (spomienky uverejnil v jubilejnom zborníku gymnázia), po maturite študoval slovenčinu a dejepis na Filozofickej fakulte v Prahe a v Bratislave. Učil na školách v Bratislave, po oslobodení ako riaditeľ gymnázia vo Zvolene (články vo výročných správach gymnázia o SNP, v ktorom sa zúčastnil, o L. Štúrovi vo vzťahu k Zvolenu a i.). V päťdesiatych rokoch pracoval v Ústave slovenského jazyka SAV. Prvé Garajove vedecké štúdié súvisia s jeho diplomovými prácami: s prácou o nárečí Cinobane a o stredovekých dejinách Novohradu príspevok *K chronológii zmien y > e, ý > ej, u > i v hornoipeľskom nárečí* (Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 124—130), kde podal doklady na zmeny uvedené v názve a usiloval sa vyložiť ich vznik a vývoj. Proti staršej téze o českom husitskom pôvode *ej* za *ý* (*dobrej, planei*), *i*, *í* za *u*, *ú* (*ľidej, klíč*) zdôvodnil domáci pôvod týchto zmien. Pomocou citátov zo starých dokladov nájdených v rozličných oblastiach Uhorska (z územia horného Ipľa sa doklady nenašli) určil chronológiu zmien *y > e*, *ý > ej* na 13. a 14. stor., zmeny *u > i*, *ú > í* na dobu od 12. do 14. stor., teda na čas, keď sa tieto zmeny vykonali aj v češtine. J. Garaj ako dia-

lektológ a historik pokračoval v rozbere a výklade ďalších zmien (zmena o > e, infinitív na -ŕi a i.) v príspevku koncipovanom polemicky *Ešte raz o autochtónosti niektorých jazykových zjavov hornopoľských* (Sborník Matice slovenskej, 16—17, 1938—1939, s. 153—160).

Po oslobodení pokračoval J. Garaj v štúdiu starých dejín Slovenska na širších slavistických základoch, ale jeho práca ako celok ostala v rukopise. V časopise *Naša veda* (6, 1954, č. 4) uverejnil článok *Začiatky slovanského osídlenia nášho územia*. V Sborníku Československé společnosti zemepisné z roku 1963 (č. 1) vyšiel jeho príspevok *K popisu hradských obcí tzv. bavorského geografa*.

Pri stom výročí smrti L. Štúra vypracoval J. Garaj článok *Vztah L. Štúra k bernolákovcom* (Slovenská reč, 21, 1956, s. 207—218). Ukázal tu rozhladenosť aj po literatúre z novších dejín.

J. Garaj v uverejnených príspevkoch dokázal, že mal dobré predpoklady na štúdium stredovekých dejín, historickej dialektológie i dejín spisovného jazyka, ale najmä pedagogická a verejná činnosť a potom choroby a iné okolnosti mu bránili pokračovať vo vedeckej práci. Jeho vedecké úsilie i krédo ostane v uvedených prácach, na ktoré by mali nadviazať noví pracovníci.

E. Jóna

22. letný seminár slovenského jazyka a kultúry

V čase letných prázdnin organizuje Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave každý rok letný seminár slovenského jazyka a kultúry. R. 1986 sa seminár konal od 27. júla do 23. augusta. Zúčastnilo sa na ňom 150 záujemcov o slovenský jazyk, slovenskú kultúru, literatúru, históriu a krajinu z 27 krajín štyroch kontinentov. Z atraktívnych krajín boli tu zastúpené Čína, Egypt, Grécko, Japonsko, Laos. Najpočetnejšie boli skupiny zo ZSSR, Francúzska, USA a z Poľska. Tradičné zastúpenie malo Fínsko, Švédsko, Holandsko. Za posledné roky sa zvýšil počet záujemcov z kapitalistických krajín natoľko, že r. 1986 bolo 75 % účastníkov zo Západu.

Na seminári sa prednieslo 40 prednášok z jazykovedy, z politických a historických vied, z národopisu a literárnej vedy. Tohtoročnou novinkou bolo päť popoludní strávených v živých besedách s autormi literatúry pre deti a mládež, s prozaikmi, básnikmi, dramatikmi a s vydavateľskými pracovníkmi. Novinkou boli aj návštevy umeleckých ateliérov (Cipár, Kállay, Kraicová). Účastníkov SAS prijala na Bratislavskom hrade podpredsedníčka Slovenskej národnej rady A. Rybníkárová. Bohatý bol aj kultúrno-spoločenský program. Účastníci videli filmy z novšej slovenskej produkcie (Pásla kone na betóne, Šiesta veta, Tichá radosť) a stretli sa i s tvorcami týchto filmov. Pravidelne sa zúčastňovali na programoch Bratislavského kultúrneho leta. Na vlastivedných exkurziách spoznávali socialistické Slovensko a stretali sa s pracujúcimi aj vedúcimi predstaviteľmi podnikov a družstiev, napr. v Cíferi, Nemšovej, Ružomberku a inde.

Medzi knihami, ktoré venovali gestorské inštitúcie, frekventanti seminára si na svoje pracoviská odniesli aj zborník prednášok *Studia Academica Slovaca 15*, ktorý aj tohto roku promptne vydalo vydavateľstvo Alfa. Do zborníka prispelo 32 autorov, z toho 19 odborných štúdií je z oblasti lingvistiky. Okrem tradičných

informácií o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách je zborník vybavený aj kompletným bibliografickým prehľadom prednášok uverejnených v zborníkoch SAS od ich založenia.

Stylistickou interpretáciou, najmä mikrokompozíciou románu I. Hudeca Pangharty sa zaoberá E. Bajžíková (s. 19—30). Z gramatických textových prostriedkov sleduje morfológické prostriedky. V príspevku *Slovenčina ako cudzí jazyk* (s. 31—43) načrtáva P. Baláž niektoré problémy vynárajúce sa pred cudzincom pri štúdiu slovenčiny. Výklad najproblematickejších gramatických javov z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka odporúča začať od morfológickej typológie našej materčiny. Takýto postup považuje nielen za metodologicky správny, ale aj za psychologicky významný moment. V texte *Ohlas diela Jána Hollého v Čechách* (s. 45—69) vychádza V. Budovičová z názorov významných predstaviteľov českého národného obrodnenia na rozvíjajúce sa slovenské národné hnutie. Svatopluk J. Hollého bol prvým slovenským dielom preloženým zo slovenčiny do češtiny. Autorka porovnáva originál i. spevu Svatopluka s českým prekladom K. A. Vinařického. Tento preklad vysoko hodnotí najmä preto, že prekladateľ zachoval ideové hodnoty originálu — verne vystihol formálnu, jazykovú i obsahovú stránku.

O tvorení abstrákt v súčasnej slovenčine píše K. Buzássyová (s. 71—85). V základných črtách predstavuje tvorenie abstraktných názvov v súčasnej slovenčine a poukazuje na spoločensky podmienenú potrebu vzniku abstrákt. Konštatuje, že tvorenie nových abstrákt a ich pohyb v lexike sú v dynamike slovnej zásoby slovenčiny v súčasnosti prejavom tendencie k intelektualizácii jazyka. Vývin starších názorov na slovosled v spisovnej slovenčine si všíma M. Darovec (s. 87—101). Začína Bernolákom, pokračuje Štúrom, Viktorinom, Mrázom, Hattalom atď. Najväčší priestor venuje Czambelovi. Len okrajovo sa dotýka novších názorov na túto problematiku. Zaznamenáva zväčša tie hlasy, ktoré chápali slovosled ako gramatický jav. O tom, že úspešné používanie cudzieho jazyka do značnej miery podmieňuje poznanie miery príbuznosti slov v danom jazyku, píše J. Dolník v článku *Paronymá v slovenčine a ich stylistické využitie* (s. 109—116). Zo štúdie J. Findru *Invariantnosť slohového významu* (s. 133—142) vyplýva, že invariantná hodnota výrazového prostriedku je absolútnym predpokladom jej modifikácie v texte. Autor je tej mienky, že keby to neplatilo, muselo by mať slovo toľko významov, koľko má použití. Jazykovo-stylistickým rozborom niekoľkých diel L. Nádašiho-Jégého poukazuje A. Habovštiak (s. 161—173) na pevnú väzbu tohto autora s rodnou Oravou. Vidieť to na viacerých hláskových, morfológických, lexikálnych, frazeologických i syntaktických osobitostiach jazyka obyvateľov dolnej Oravy, ktoré vnášal do svojej tvorby. Literárna kritika si všíma najmä Jégého naturalizmus. Habovštiakova analýza potvrdzuje, že reči ľudu sa nevyhýbal a uplatňoval jej prvky vo svojej tvorbe. V pomerne rozsiahlom článku *Pôsobenie vývinu gramatickej stavby na vývin slovnej zásoby* sa zaoberá K. Habovštiaková (s. 175—196) vplyvom gramatiky na lexiku v časovej následnosti. Konštatuje, že pre staršie vývinové obdobia slovenčiny sú charakteristické skôr zmeny spôsobené posunom v gramatickej rovine a pre mladšie vývinové obdobie, najmä pre modernú slovenčinu sú dominantné zasa zmeny spôsobené slovnodruhovou konverziou.

J. Horecký v štúdiu *Slovná zásoba štúrovskej slovenčiny* (s. 197—203) prehľadne opisuje slovnú zásobu prvej etapy štúrovskej slovenčiny. Slovná zásoba tohto obdobia sa podľa neho rozširovala predovšetkým odvodzovaním,

skladaním a tvorením nových pomenovaní; z cudzích slov prevažujú latinské slová. Zaujímavé je zistenie, že zložených slov mala štúrovská slovenčina viacej ako ich má dnešná. Sémantiku vo vete rozpracoval v rovnomennej štúdii J. Kačala (s. 239—254). V prvej časti textu sa venuje sémantike (sémantickej štruktúre) vety. Svoje poznatky o sémantike vety zhŕňa v charakteristike, že sémantická štruktúra (stavba) vety je ustálená konfigurácia sémantických štruktúrnych prvkov vety podmienených sémantikou slova, najmä jej kategoriálnym komponentom, ako aj vyjadrovacími potrebami a zodpovedajúca gramatickej organizácii vety bežnej v danom jazyku. J. Kačala rozvádza svoje tézy najmä v tom smere, ako sémantika vety vychádza zo sémantiky lexikálnych jednotiek, najmä zo slovies. Teoretických a metodických problémov porovnávacieho štúdia ruskej a slovenskej štylistiky sa týka článok G. Konfederákovvej (s. 267—275). Hodnotí situáciu v súčasnom výskume ruskej a slovenskej štylistiky, ako aj situáciu v komparatívnej rusko-slovenskej štylistike v slovenskej rusistike nielen z hľadiska teoretického výskumu, ale aj z hľadiska potrieb výučby.

Príspevok J. Mistrík a *Moderné ponímanie slovosledu v slovenčine* (s. 319—329) vychádza z autorovej hlbkej znalosti tejto problematiky. Z príspevku jednoznačne vyplýva, že slovosled nechápe J. Mistrík ako formálny gramatický jav, ale ako činiteľa akéhokoľvek textu či výpovede, lebo slovosled súvisí so všetkými prostriedkami zapojenými v komunikácii. J. Mlacek v texte *O dvoch slovenských koncepciách v klasifikácii štýlov* (s. 331—343) porovnáva výberovú a výrazovú koncepciu štýlu a klasifikáciu štýlov v slovenčine. Špecifiká listových textov opisuje F. Ruščák (s. 355—365) na základe podrobnej analýzy materiálu. Vymedzuje epištolárny štýl ako samostatný funkčný štýl. Podrobný rozbor prízvuku v spisovnej slovenčine urobil J. Sabol (s. 391—412). Poznatky o všeobecných akcentologických otázkach, o zvukovej charakteristike a fungovaní prízvuku v slovenčine zhŕňa do viacerých zovšeobecňujúcich bodov. Javy vyplývajúce z jazykovej interferencie v slovenskom jazyku Slovákov žijúcich na Spiši v Poľsku sú predmetom štúdie M. Servátku (s. 413—426). Charakteristickým pojmom autora je v štúdii interferent a interferéma. J. Štěpán sa zaoberá niektorými javmi v súčasnej českej syntaxi (s. 427—441). Okrem iného poukazuje na proces syntaktického prehodnocovania niektorých slovných druhov a načrtáva, do akej miery súvisia vývinové tendencie s jazykovým vyjadrovaním najrôznejších obsahov. P. Žigo sa zaoberá štylistickým rozborom zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období slovenčiny (s. 469—479). Zameriava sa najmä na architektoniku týchto textov.

Recenzované príspevky v zborníku *Studia Academica Slovaca* 15 sú prehľadnou výpoveďou o súčasnej spisovnej slovenčine i o tendenciách jej ďalšieho vývinu. Budú iste na prospech nielen zahraničným používateľom slovenčiny, ale aj domácim bádateľom, a to pre ich vysokú mieru aktuálnosti.

D. Augustinská

V tejto publikácii zahrnujúcej dve samostatné práce sa autori sústreďujú na základné otázky morfémovej analýzy. Hoci sa obidve tieto štúdie líšia zacielením, spájajú ich viaceré spoločné znaky. Sú takmer vo vzťahu komplementárnej distribúcie. J. Bosák zaraďuje výskum morfémovej štruktúry slova do širších teoretických i historických súvislostí, kým K. Buzássyová sa sústreďuje na sémantickú stránku derivácie, na motivačné procesy pri tvorbe nových slov.

J. Bosák si dôkladne definuje teoretickú základňu skúmania. Kritizuje jednostrannosť zamerania štrukturalizmu na formu a na vzťahy a v tejto výskumnej oblasti aplikuje základné kategórie marxistickej dialektiky. Ako predmet analýzy si určuje slovo a veľa pozornosti venuje problematike vymedzovania morfémy spôsobom, ktorý by zahrnul aj periférne prípady. V tejto súvislosti dokumentuje nereálnosť pokusov o uspokojujúcu definíciu morfémy v rámci deskriptivismu.

Morfemickú analýzu zaradil J. Bosák do kontextu komunikácie. Predpokladom segmentácie je istá paralelnosť medzi výrazovou a obsahovou rovinou, ktorú však naruša asymetria vo vzťahu týchto rovín (s. 22). Pravda, asymetria nie je nedostatkom jazykovej štruktúry, naopak, je jej prednosťou, lebo umožňuje jazyku rozvíjať sa postupne, pri čiastočnom zachovaní totožnosti, napriek nevyhnutným zmenám a vďaka zaostávaniu formy za obsahom.

J. Bosák pristupoval k práci s dobrým prehľadom o vedeckej literatúre týkajúcej sa tejto problematiky a to mu umožnilo konfrontovať európsku a americkú tradíciu.

Jadro Bosákovej práce tvoria kapitoly venované segmentácii a identifikácii morfémy (s. 47—63). Základným východiskom jednoznačnej segmentácie slovných tvarov je stanovenie presných zásad morfémovej analýzy. Dôsledne sa rozlišuje členiteľnosť a odvodenosť slovného tvaru (s. 48). Jednako sa však uznáva istá vágnosť a nejednoznačnosť pri určovaní hraníc segmentov (s. 49). Autor explicitne neuvádza, či chápe túto vágnosť ako čosi náhodné, výnimočné, alebo naopak — ako čosi nevyhnutné a zákonité. Hlavnou zásadou segmentácie je pravidlo, že stačí, ak sa dá identifikovať aspoň jedna zo zložiek slovného tvaru (s. 51): v takom prípade je morfémovej aj druhá zložka. To znamená, že J. Bosák neakceptuje definíciu morfémy ako minimálnej významovej jednotky. Redefinuje morfému v tom zmysle, že morféma plní istú funkciu v slovnom tvare, a predpokladá, že sa to vzťahuje i na reziduálne segmenty (s. 59—60).

Na dôslednú aplikáciu princípu opakovateľnosti pri segmentácii nadväzuje potom identifikácia morfémy; autor vyčleňuje štyri základné typy koreňových morfémy podľa vzťahu medzi výrazovým a obsahovým plánom. Alomorfy patriace k tej istej morféme identifikuje na základe aspoň čiastočne spoločného významu, aspoň relatívne totožnej formy a na základe komplementárnej distribúcie (s. 62). Najdynamickejšiu časť morfémovej štruktúry slovných tvarov vidí v sufixálnych morfémovej slúžiacich na tvorenie nových slov, v operátoroch, ktoré rozdeľuje na klasifikátory, zaraďujúce slovný tvar v povrchovej štruktúre k substantívam, adjektívam alebo k slovesám, na modifikátory pôsobiace v rámci istého slovného druhu, na translátory, t. j. formálne prostriedky na transláciu

istého modelu morfematickej stavby slovného tvaru s istou slovnodruhovou príslušnosťou do modelu s inou slovnodruhovou charakteristikou, a na kompletizátory, ktoré kompletizujú, dopĺňajú, vyrovnávajú morfematickú štruktúru istého typu (s. 66—68). Hlavné výsledky skúmania zhrnuje J. Bosák v stručných záveroch (s. 77—81).

Druhú časť publikácie tvorí práca *Motivačné vzťahy a význam derivátov s formantom -stvo* (s. 83—117). Jej autorka K. Buzássyová podrobne rozoberá motivačné vzťahy podstatných mien utvorených pomocou sufixu *-stvo*, ktoré sa v slovenskej jazykovednej literatúre charakterizujú protirečivo. Autori ich zväčša chápu ako názvy vlastností alebo ako hromadné mená. Buzássyovej prístup k analýze významu odvodenín na *-stvo* je citlivý; pomáha rozlíšiť vlastnostný a dejový význam a upozorňuje na to, že vo výslednom význame sa neraz odráža celá derivačná história. Možno tu skúmať rozličné typy motivácií a vzťah možnosti motivácií s významovou pluralitou.

Už v úvode autorka konštatuje, že prevažná väčšina slov utvorených pomocou prípony *-stvo* sú abstraktá a pomenúvajú vlastnosti a deje, kým konkrétny význam je sekundárny (s. 86). Motivujúce slová sú hlavne názvy osôb. V prvej kapitole rozoberá autorka tie deriváty, ktoré majú činnostný význam (s. 89—101). K. Buzássyová si jasne uvedomuje antropomorfickú povahu jazyka — preto názvy osôb sa často stávajú základom ďalšej slovotvorby (s. 97).

Autorka charakterizuje niektoré deriváty z hľadiska významového typu ako metafory. Pravda, má zrejme na mysli metaforu v širšom zmysle slova, lebo v užšom zmysle slova ide o metonymiu (*Volala plynáreň, Mraziarne na našu kritiku nereagovali*, s. 97). Autorka posudzuje abstraktá na *-stvo* i z toho hľadiska, či sú schopné vyjadrovať aj aktuálnu činnosť, a takisto sa odvoláva pritom na derivačnú históriu (s. 98—99).

V ďalších kapitolách si K. Buzássyová všíma stupňovitosť a cyklickosť derivačného procesu (s. 101—106), názvy vlastností (s. 106—108), protiklad vlastnosť — činnosť (s. 108—112) a názvy stavov (s. 112—113). Už z názvu práce vyplýva, že priveľmi všeobecný význam sufixu *-stvo* K. Buzássyová chápe skôr ako kompatibilitu s koreňovými morfémmi istého významu. To umožňuje vyhnúť sa istým problémom pri deskripcii.

Posudzovaná publikácia je prínosom k poznaniu málo preskúmanej stránky slovenčiny. Vyznačuje sa vysokou teoretickou úrovňou, úsporným a jasným spôsobom vyjadrovania i presvedčivými závermi.

V. Krupa

O jednom type druhotnej frazeologizácie. — Pojem druhotnej frazeologizácie uplatnila súčasná frazeologická teória pri výklade zmien v stupni, miere frazeologizovanosti slovných spojení. Je to pojem, ktorý vystihuje dynamický charakter rozvíjania frazeológie, keďže dovoľuje z rovnakých východísk vysvetľovať zmenu voľného spojenia na frazeologizované aj zmenu frazeologizovaného spojenia (jednotky s nižšou mierou frazeologizovanosti) na jednotku s vyšším (najvyšším) stupňom frazeologizácie. Ide teda o vyčlenenie druhej fázy frazeologizácie, keď sa menej alebo neúplne frazeologizovaná jednotka mení na frazému s vyšším stupňom frazeologizácie.

Výsledky druhotnej frazeologizácie bývajú rozličné. Možno ich rozdeliť podľa toho, či druhotnú frazeologizáciu sprevádzajú aj zmeny v stvárnení samej frazémy (niektoré z týchto prípadov patria do oblasti tzv. frazeologickej derivácie v užšom zmysle), alebo či sa zloženie pôvodnej jednotky v tomto procese nemení. Pri zmenách v zložení frazémy môže ísť jednak o prípady variantnosti s fakultatívnymi komponentmi (*byť [sladký] ako cukor*), jednak o derivovanie novej jednotky z už existujúcej frazémy (napr. *Nová metla dobre metie — nová metla*; tu už nemožno hovoriť o variante východiskovej frazémy, je to nová jednotka s novým kategoriálnym významom). Medzi prípady druhotnej frazeologizácie bez zmien v zložení samej východiskovej frazémy možno zaradiť jednak jeden druh polysémických frazém (napr. *zdravie mu dušu naháňa*: a) je celkom zdravý, b) je celkom zdravý, ale si namýšľa, že je chorý), jednak jednu špecifickú skupinu homonymných frazém (napr. *jamu vystáť*: 1. dlho čakať, 2. o žene, keď ju neberú do tanca; práve rozdiely v distribúcii odlišujú tieto homonymá od podobných viacvýznamových frazém).

Všetky uvedené prípady druhotnej frazeologizácie sa dotýkajú konkrétnych, jedinečných frazém, teda sú z oblasti tzv. lexikálnej frazeológie. Ako sme naznačili v článku *Homonymia* pri jednom druhu syntaktických frazeologizmov (Slovenská reč, 43, 1978, s. 255—256), podobné procesy sú dosť produktívne aj v tzv. syntaktickej frazeológii (vo frazeologizovaných konštrukciách). Okrajovo sme v tom istom článku naznačili aj prípad takej druhotnej frazeologizácie, pri ktorej sa v uvedenom procese prechádza z jednej kategórie frazém do druhej, od syntaktických frazém k lexikálnym. Keďže v takomto prípade ide o špecifický spôsob postupného frazeologizovania slovného spojenia, venujeme sa jeho problematike v tomto príspevku, a to rozborom niektorých konkrétnych prípadov takéhoto procesu.

Vyjdeme z pozorovania konkrétnych frazeologizovaných konštrukcií jedného typu. Možno ich uviesť takými príkladmi z úzu (uvedieme ich aj so situáciou, resp. kontextom, ktorý zreteľne ukáže ich frazeologizovanosť): Sme na letnej dovolenke. Celý čas prší. V danej situácii niekto vysloví vetu: *A je po dovolenke.* (*A máme po dovolenke.*) Iný príklad: Vysokoškôľák neurobí skúšku v poslednom opravnom termíne. Rodič mu povie: *A máš po štúdiu.* (*A je po štúdiu.*) Ešte jeden podobný príklad: Sme na zábave. Všade zhasne svetlo. Zaznie veta: (*A*) *Máme po zábave.* (*A je po zábave.*)

Podobných príkladov možno uvádzať takmer ľubovoľné množstvo. Všetky uvedené (a podobne aj ďalšie paralelne tvorené) príklady ukazujú niekoľko skutočností, predovšetkým to, že ide o ustálený typ konštrukcie. Jeho ustálenosť spočíva v záväznej prítomnosti pomocného slovesa *mať* alebo *byť*, v záväznom uplatnení predložky *po* s lokálom lexikálne premenlivého podstatného mena. Keďže sa v danej konštrukcii spájajú spomínané prvky ustálenosti so zreteľnými významovými posunmi, s istou sémantickou transformáciou, ako aj s citeľným expresívnym podfarbením (konštrukcia je výrazne expresívnejšia ako napr. bežná oznamovacia konštrukcia *Zábava sa nám skončila*, *Je koniec tvojho štúdia* a pod.), možno tu hovoriť o frazeologizovanej konštrukcii (o syntaktickej frazeológii). Miera frazeologizovanosti týchto konštrukcií nie je veľmi vysoká. V každom jednom prípade ich realizácie sa do značnej miery uplatňuje vlastný lexikálny význam lexikálne premenlivej zložky v konštrukcii. Je tu teda podobná situácia ako vo viacerých ďalších frazeologizovaných konštrukciách. Ich ďalšiemu rozboru už v tomto príspevku nebudeme venovať pozornosť.

Viaciej nás tu zaujíma prípad, v ktorom na pozadí uvedenej frazeologizovanej konštrukcie vznikla obyčajná (teda tzv. lexikálna) frazeologická jednotka. Ide o ustálené spojenie *mať po chlebe*. Interpretácia tejto jednotky môže byť dvojaká. V prvom rade to bola jedna z konkrétnych realizácií rozoberanej frazeologizovanej konštrukcie, napr.: Dieťaťu spadne čerstvo natretý chlieb do blata. Matka mu povie: *A máš po chlebe*. Zložka *chlieb* tu platí vo svojom priamom význame, naozaj ide o stratu chleba. Bežne je však známa aj iná jednotka s takýmto zložením, a to zvrät *mať po chlebe*, v ktorom už vôbec nejde o chlieb ako druh potravy. V Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej (1974, s. 82) sa pri tomto frazeologickom zvräte vydeľujú až dva významy: a) zle obísť, b) nič nezískať. Tento zvrät má zreteľne frazeologizovanejší význam ako spomínaná homonymná realizácia uvedenej frazeologizovanej konštrukcie, slovo *chlieb* tu už nemá svoj priamy význam (ako ho má v uvedenej homonymnej frazeologizovanej konštrukcii). Možno tu hovoriť o druhotnej frazeologizácii. Kľúčom k jej výkladu je známy fakt, že slovo *chlieb* nie je iba pomenovaním najbežnejšej potravy u nás, ale je aj symbolom pre prácu, hmotné zaistenie a pod. Svedčia o tom napokon viaceré frazémy s komponentom *chlieb*: *mať (svoj, vlastný) chlieb v rukách*, *byť na vlastnom chlebe*, *prísť o chlieb* a pod. Vznik sledovanej silnejšie frazeologizovanej jednotky *mať po chlebe* možno teda vysvetľovať tak, že jeden člen z paradigmatického radu skúmanej frazeologizovanej konštrukcie sa vydelil, frazeologizovanosť konštrukcie sa v ňom spojila s posunmi vo význame zložky *chlieb* a tak vznikla nová frazeologická jednotka.

Proces takéhoto ďalšieho frazeologizovania už frazeologizovaných konštrukcií nie je celkom bežným javom. Napokon aj počet všetkých frazeologizovaných konštrukcií je nevelký. Jednako však okrem tu sledovanej konštrukcie existujú aj niektoré ďalšie, takže ani rozoberaný prípad druhotného frazeologizovania takejto konštrukcie nie je celkom osihotený. V ďalších poznámkach pripomenieme aspoň jeden podobný.

V našom jazyku existuje frazeologizovaná konštrukcia s tautologickým obsadením lexikálne premenlivej substantívnej zložky, a to typ *zo dňa na deň*. Podobne existujú aj ďalšie členy tohto paradigmatického radu: *z roka na rok*, *z hodiny na hodinu*, *z minúty (minútky) na minútu (minútku)*, *z týždňa na týždeň* atď. Príklady už naznačili, že ustálenosť danej konštrukcie spočíva v nemennej prítomnosti tautologickej substantívnej zložky v genitíve s predložkou *z* a v aku-

zative s predložkou *na*. V tomto prípade je však — na rozdiel od predchádzajúceho typu — zreteľnejšie limitované, ustálené aj lexikálne obsadenie premenlivej tautologickej substantívnej zložky: uplatňujú sa tu iba pomenovania časových jednotiek.

Vedľa takto ustálených prípadov tejto frazeologizovanej konštrukcie však existuje pri podobe *z hodiny na hodinu* aj osobitná jednotka *na hodinu*, ktorá vo svojom zvyčajnom okolí máva najmä slovesá *vypovedať*, *vyhnať*, *prepustiť z práce*, *zo služby*. Aj v tomto prípade možno konštatovať, že druhotná frazeologizácia jednej formy z paradigmatického radu spomínanej frazeologizovanej konštrukcie viedla ku vzniku samostatnej lexikálnej frazémy.

V súvislosti s týmto druhým sledovaným prípadom môže vzniknúť pochybnosť pri hodnotení frazémy *z času na čas*. Je to bežná lexikálna frazéma s významom „občas, zavše“. Je to jednotka, ktorá je oveľa staršia ako spomínaný výraz *na hodinu*. Nemožno ju teda pokladať za výsledok druhotnej frazeologizácie sledovanej konštrukcie. Napokon jej ekvivalenty nachádzame aj v niektorých iných jazykoch. Nazdávame sa, že túto lexikálnu frazému možno chápať ako prototyp, model spomínanej frazeologizovanej konštrukcie, ktorá zasa novou frazeologizáciou umožnila vznik novej jednotky *na hodinu*.

V našich poznámkach sme sa dotkli iba dvoch prípadov druhotnej frazeologizácie niektorých tvarov frazeologizovaných konštrukcií. Aj tento parciálny pohľad na túto skutočnosť umožňuje urobiť isté čiastkové závery všeobecnejšej povahy a platnosti. V prvom rade nám predchádzajúci rozbor a výklad umožňujú zaznamenať jednu zo špecifickejších ciest, ako môžu vzniknúť vlastné (lexikálne) frazémy. Vznik samostatných frazém z niektorých podôb frazeologizovaných konštrukcií síce nepatrí medzi najproduktívnejšie spôsoby frazeologizácie, ale na druhej strane dopĺňa škálu frazeologizačných procesov, a tak pomáha vo frazeologickej teórii kompletizovať celý výklad vzniku frazeologických jednotiek.

J. Mlacek

Trák — Tráčka, Trákyňa. — V Slovníku slovenského jazyka VI (1968, s. 300) v hesle *Trákia* nachádzame aj meno príslušníka a príslušníčky Trákie. Uvádza sa tu meno *Trák* a k nemu prechýlená ženská forma *Tráčka*. Podoba *Tráčka* je utvorená pravidelnou produktívnou slovotvornou príponou *-ka* (prítom spoluhláska *k* na konci slovotvorného základu alternuje so spoluhláskou *č*). V súčasnej spisovnej slovenčine sa slovotvorná prípona *-ka* najčastejšie využíva pri tvorení prechýlených podstatných mien ženského rodu, napr. *úderník* — *úderníčka*, *minister* — *ministerka*, *prezident* — *prezidentka* (porov. L. Dvonč, Odvodené názvy osôb ženského rodu v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 37, 1972, s. 39—48).

Pri tvorení prechýlených ženských podstatných mien sa v spisovnej slovenčine využíva aj slovotvorná prípona *-yňa*, napr. od substantív mužského rodu zakončených na *-ec*, porov. *letec* — *letkyňa*, *povrazolezec* — *povrazolezkyňa*. Táto slovotvorná prípona sa využíva aj pri tvorení prechýlených ženských foriem od mien príslušníkov národov a kmeňov, napr. *Grék* — *Grékyňa*, *Turek* — *Turkyňa*. Aj k pomenovaniu *Dák* sa používa prechýlená ženská podoba s príponou *-yňa* — *Dákyňa*. Za povšimnutie stojí, že slovotvorná prípona *-yňa* sa využíva pri slovotvorných základoch, ktoré sú jednoslabičné: *Grék* — *Grékyňa*, *Dák* —

Dákyňa a vlastne aj *Turek* — *Turkyňa* (od základu *Turk-* po vynechaní samohlásky *e*). Slovo tvorná prípona *-yňa* spolu s koncovým *-a* ako pádovou príponou je dvojslabičná, a tak pripájaním k jednoslabičnému základu vzniká trojslabičný derivát (*Grékyňa, Turkyňa, Dákyňa*). Takto utvorené deriváty sú výraznejšie.

V oblasti tvorenia odvodených slov sa neraz stretávame s uplatňovaním „rozmerového princípu“ — ku kratšiemu slovo tvornému základu sa pripája dlhšia slovo tvorná prípona a naopak, napr. *Hont* — *hontiansky* (dvojslabičná slovo tvorná prípona *-iansky*), ale *Malý Hont* — *malohontský* (jednoslabičná slovo tvorná prípona *-ský*). Zdá sa, že podobný postup sa niekedy uplatňuje aj pri tvorení prechýlených podstatných mien slovo tvornou príponou *-ka* (kratšia prípona) a *-yňa* (dlhšia slovo tvorná prípona). Analogicky podľa derivátov *Grék* — *Grékyňa, Dák* — *Dákyňa* môžeme predpokladať aj tvorenie obyvateľského mena ženského rodu *Trákyňa*. Takéto tvorenie podporuje nielen formálna stránka uvedených pomenovaní príslušníkov národov alebo národností (jednoslabičné základy takýchto pomenovaní), ale aj ich teritoriálna blízkosť: ide totiž o pomenovanie národov a národností a ich príslušníkov teritoriálne blízkych (z oblasti Balkánu).

Istou nevýhodou podoby *Tráčka* je aj konsonantická alternácia *k/č*, lebo sa ňou narúša priamočiare uvedenie si vzťahu pomenovania *Tráčka* k pomenovaniu *Trák* ako základnému, východiskovému. Dalo by sa namietť, že takáto alternácia sa uplatňuje napr. pri dvojici *Čech* — *Češka*. Tu možno predpokladať väčšiu frekvenciu podoby *Češka*; je hovorovejšia a komunikatívnejšia. Pomenovania *Čech* a *Češka* sa používajú častejšie, pomenovanie *Trák* a príslušná prechýlená ženská forma sa v bežnej jazykovej praxi vyskytujú zriedkavo, a tak sa slovo tvorne skôr priradujú k dvojici typu *Grék* — *Grékyňa*, pri ktorej sa nerealizuje alternácia *k/č*.

Z uvedeného rozboru vychodí, že namiesto formy *Tráčka*, ktorú uvádza Slovník slovenského jazyka, by bolo vhodnejšie používať derivát so slovo tvornou príponou *-yňa*, využívanou aj pri niektorých iných podobných prechýlených ženských formách od mien príslušníkov národov alebo národností, napr. *Grék* — *Grékyňa, Turek* — *Turkyňa, Dák* — *Dákyňa*.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 52 1987, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Čičelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 8 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1987.
Kčs 8,—